

De Noordelijke Artistieke Biotoop

Onderzoek naar het kunstklimaat in de regio Noord-
Nederland voor Artist in Space

ARTIST
IN
SPACE

Inhoud

Inleiding	3
De artistieke biotoop.....	6
De domestieke ruimte.....	8
Leefklimaat	8
Ruimte en experiment.....	10
Ruimte van vakgenoten.....	13
Samenwerking.....	13
Kennisuitwisseling: ontmoetings- en debatplekken	16
Culturele broedplaatsen.....	18
Over de grenzen van de regio kijken	20
Marktruimte	21
De noordelijke kunstmarkt.....	21
De civiele ruimte.....	26
Publiek.....	27
Expositieruimtes en presentatieplekken.....	28
Media.....	28
Invloed van musea.....	29
Relaties overheden en culturele leiders/instellingen	30
Een gezonde biotoop.....	34
Verschillen binnen Noord-Nederland	38
Drenthe.....	39
Friesland	40
Groningen.....	41
Conclusie	44
Bibliografie	48

Inleiding

De [kunst]sector is te zien als een keten van met elkaar verbonden schakels [red]. Aan het begin ervan vind je de kunstenaars en instellingen en initiatieven die het werk helpen ontwikkelen en/of het het eerst tonen, en aan het eind worden de werken opgenomen in een museale of particuliere collectie. Daarbij is het van belang dat de keten een sterk geheel is, met een goede infrastructuur. Heske ten Cate en Lietje Bauwens gaven in een artikel in Boekman 109 aan dat kleinschalige initiatieven van belang zijn, maar dat het fundamenteel aanpassen van het systeem zelden lukt. Een van de redenen die ze hiervoor aandragen, is dat de zelfredzaamheid in deze projecten inmiddels mainstream is geworden. “‘Het zelf doen’ is daarmee niet langer een reactie tégen het subsidiesysteem, maar precies wat dit systeem voor ogen heeft’ (Cate et al. 2016). Hoewel deze opvatting over het subsidiesysteem moeilijk te staven is, legt de redenering mooi de paradox bloot binnen de beeldendekunstpraktijk en het bijbehorende beleid. Deze discipline hecht dan wel veel waarde aan haar autonome positie, maar heeft ook goed beleid en ondersteunende financiering nodig. De vraag is hoe hierin de beste balans gevonden kan worden. Zaak is in ieder geval om beter zicht te krijgen op alle schakels in de keten en zorg te dragen voor een sterkere positie van de kleinere spelers aan het begin van de keten. (Brom 2020)

Dit schreef Rogier Brom, kunsthistoricus en onderzoeker verbonden aan de Boekmanstichting, als afsluiting van de sectoranalyse *Beeldende kunst* naar aanleiding van het verschijnen van *De Staat van Cultuur 4* (2019). Het onderzoek dat u nu leest probeert bij te dragen aan het beter inzicht krijgen in alle schakels van de keten voor de beeldende kunstsector in Noord-Nederland. Dit onderzoek maakt deel uit van de proeftuin *Artist in Space*. Deze vond plaats van september 2019 tot en met voorjaar van 2021. Met deze proeftuin wil de regio Noord-Nederland haar beeldende kunstklimaat versterken, door binnen een breed samenwerkingsverband nieuwe kansen te creëren op het gebied van talentontwikkeling en gezamenlijk te onderzoeken hoe het Noorden ruimte kan bieden aan een bruisend en inspirerend kunstklimaat. Het initiatief voor de Artist in Space proeftuin is ontstaan vanuit de samenwerking tussen platform Noordenaars (10 noordelijke presentatie-instellingen en één onderwijsinstelling) en We the North (7 noordelijke overheden).¹ Artist in Space wil hierbij de opmaat zijn naar een duurzaam beleid in de ondersteuning van een kansrijk en divers makersklimaat

¹ Platform Noordenaars bestaat uit Bierumer School, CBK Emmen, Kunsthuis SYB, Kunstpunt Groningen (voorheen CBK Groningen), Media Art Friesland, Noorderlicht, NP3, Het Resort, SIGN, VHDG en Academie Minerva. We the North bestaat uit provincies Drenthe, Fryslân en Groningen en gemeenten Assen, Leeuwarden, Groningen en Emmen.

en de positie van de noordelijke kunstenaars en presentatie-instellingen in de landelijke cultuurketen versterken. De proeftuin bestaat uit twee programmalijnen:

1. Talentontwikkelingsprogramma binnen de beeldende kunst.

Een serie experimentele projecten rondom talentontwikkeling van beeldende kunstenaars en bemiddelaars (curatoren, kunstcritici en producenten). Hierbij worden maatwerk ontwikkelingstrajecten opgesteld voor kunstenaars en bemiddelaars, begeleid door de samenwerkende presentatie-instellingen van de Noordenaars.

2. Onderzoek vanuit een 'community of practice'.

Samen met het werkveld onderzoeken de Noordenaars in dit traject wat een goed makersklimaat in het Noorden nodig heeft, wat de verschillende behoeftes hierin zijn en hoe de kunstenaar een zichtbare en relevante plek kan innemen in de samenleving. Het traject biedt ruimte aan intervisie, reflectie en uitwisseling van opgedane kennis en ervaring. Bovendien worden in dit traject de resultaten van de proeftuin inzichtelijk en overdraagbaar gemaakt, naar het werkveld en het publiek.

Het verslag dat voor u ligt, is het resultaat van het onderzoek dat zal helpen om de tweede programmalijn te realiseren. Hiervoor is er een inventarisatie gemaakt van het kunstklimaat in Noord-Nederland aan de hand van het model van de artistieke biotoop (Gielen 2010). Het betreft een verkennend onderzoek om een beeld te schetsen van het artistieke beeldende kunstklimaat in de regio. Het opzetten en het begin van de uitvoering van het onderzoek begon voor de coronacrisis. De crisis en de gevolgen hiervan worden daarom niet meegenomen. Het onderzoek kan gezien worden als een 0-meting; het schetst een beeld van het kunstklimaat in het Noorden van voor de crisis (ook al is de enquête uitgevoerd tijdens de eerste maanden van de crisis). Het doel van het onderzoek was het vaststellen in hoeverre de samenwerking tussen de Noordenaars kan bijdragen aan een levendig en duurzaam beeldende kunstklimaat in de regio Noord-Nederland. Onder het beeldende kunstklimaat vallen in dit onderzoek de volgende kunstvormen: teken-, schilder- en grafische kunst; beeldhouwkunst en installaties; fotografie; audiovisuele, digitale en mediakunst. Het gaat om kunst gemaakt door nu levende en werkende kunstenaars.

Met de inzichten verworven uit dit onderzoek kan vastgesteld worden waar en hoe de Noordenaars kunnen bijdragen aan het kunstklimaat. De verschillende leden van de Noordenaars zijn de kleine instellingen aan het begin van de keten waar Brom het over heeft. Dit soort spelers zijn essentieel voor het voortbestaan en verder ontwikkelen van de gehele beeldende kunstsector. Een van de vernieuwende dingen aan Artist in Space is de vrijheid die de overheden aan de Noordenaars geven. De overheden ondersteunen de Noordenaars en vertrouwen op hun expertise om te bepalen wat het veld nodig heeft. Hiermee is een belangrijke stap gezet richting het vinden van de door Brom

genoemde balans tussen autonomie en goed beleid/goede financiering, die zo van belang is voor het ontwikkelen van nieuwe talentontwikkelingprogramma's.

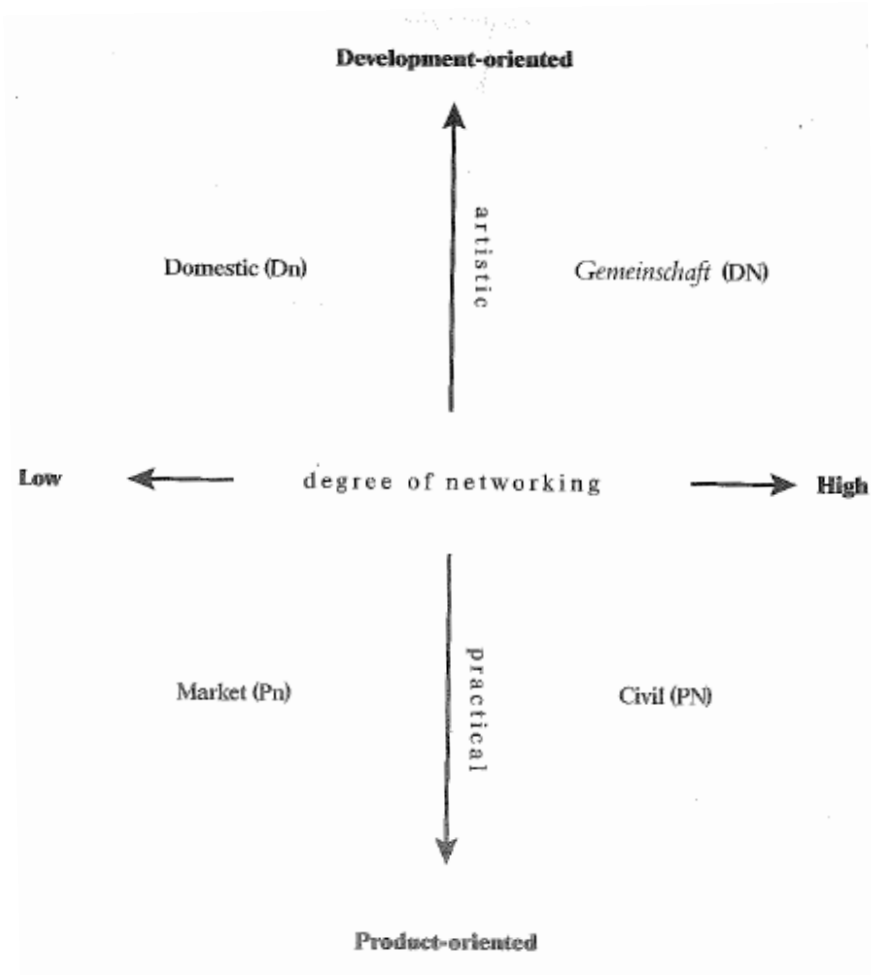
In het eerste hoofdstuk wordt de artistieke biotoop uiteengezet. De artistieke biotoop is ontwikkeld om beeldende kunstnetwerken in kaart te kunnen brengen (Borghuis 2015, 36). De artistieke biotoop bestaat uit twee assen, de as van ontwikkelingsgericht naar productgericht en van een lage mate van netwerken tot een hoge mate van netwerken. Gielen maakt onderscheid tussen 4 ruimtes; de domestieke ruimte, de ruimte van vakgenoten, de marktruimte en de civiele ruimte. Kort gezegd is de domestieke ruimte de eigen ruimte van de kunstenaar, het is ontwikkelingsgericht en er is een lage mate van netwerken, denk aan een atelier. De ruimte van de vakgenoten is ook ontwikkelingsgericht, maar heeft een hoge mate van netwerken. Het is de ruimte waar kunstenaars en kunstprofessionals samen komen en hun werk delen en bespreken, bijvoorbeeld academies. De marktruimte is productgericht en er is volgens Gielen een lage mate van netwerken. Hij bedoelt hiermee dat het in deze ruimte draait om het kunstobject als autonoom product, in het volgende hoofdstuk wordt hier verder op ingegaan. In de marktruimte vindt kunsthandel plaats. De civiele ruimte is ook productgericht, maar hier vindt wel een hoge mate van netwerken plaats. Het is de plek waar kunst in contact komt met het publiek, het is de ruimte van presentatie. Voor een optimale kunstsector is het nodig dat alle vier de ruimtes gezond functioneren (Ibid., 37-38).

Ondanks dat de verschillende ruimtes in de biotoop kunnen overlappen en activiteiten en personen zich in meerdere ruimtes tegelijk kunnen bevinden, wordt elke ruimte van de biotoop afzonderlijk behandeld. Hierbij wordt vermeld hoe deze ruimte er in Noord-Nederland uitziet. Daarnaast wordt aangegeven waar de Noordenaars zouden kunnen bijdragen om het beeldende kunstklimaat in de regio levendiger en duurzamer te maken. Hiervoor is gebruikgemaakt van literatuuronderzoek en heeft er een enquête plaatsgevonden om direct informatie uit het veld te verzamelen. Het literatuuronderzoek is met name gebaseerd op overheids- en beleidsstukken. De enquête werd afgenomen van 17 april 2020 tot en met 11 mei 2020. Hij werd verspreid onder contacten van leden van de Noordenaars, via de sociale mediakanalen van de Noordenaars en de afzonderlijke sociale mediakanalen van een aantal instellingen die aangesloten zijn bij de Noordenaars.²

² De enquêteresultaten zijn in het bezit van de auteur.

De artistieke biotoop

Om de gehele keten in de noordelijke kunstsector in kaart te brengen wordt dus gebruik gemaakt van het model *De artistieke biotoop*, ontwikkeld door socioloog Pascal Gielen. Gielen ziet de (internationale) kunstwereld als een vlechtwerk van verschillende netwerken en sub-netwerken die goed naast elkaar kunnen bestaan. Er zijn wereldwijd verschillende kunstcentra waarbij de een meer van financieel belang is, zoals de kunstbeurs in Bazel, en andere centra meer van artistiek of educatief belang zijn, zoals de biënnale van Venetië en artist in residence programma's zoals PS1 New York. Om dit vlechtwerk in kaart te brengen ontwikkelde Gielen de artistieke biotoop. De biotoop geldt niet alleen voor de globale kunstwereld, maar is ook toe te passen op kleinere regio's (Borghuis 2015, 36). Gielen stelt dat er een onderscheid gemaakt kan worden tussen twee waarde-regimes in het kunstveld, waarbij één gebaseerd is op interpretatie en de andere op waardebepalings. Het gaat hier om het onderscheid tussen ontwikkelingsgerichte en productgerichte praktijken en activiteiten. Ontwikkelingsgerichte praktijken en activiteiten hebben een onderzoekende houding en zijn (zelf)reflexief. Hiertegenover staan productgerichte praktijken en activiteiten die het doel hebben om een artistiek product te tonen en mogelijk ook te verhandelen. Deze laatste set praktijken/activiteiten hecht meer waarde aan het uitvoerende aspect, terwijl ontwikkelingsgerichte praktijken meer focussen op reflectie (Gielen 2010, 186). Het is belangrijk om te benoemen dat deze twee praktijken elkaar niet volledig uitsluiten, maar Gielen heeft in zijn onderzoek wel gezien dat een wezenlijk aantal praktijken/activiteiten exclusief ontwikkelingsgericht zijn (Ibid, 186.). Naast het onderscheid tussen ontwikkeling en product, stelde Gielen een onderscheid vast in de mate van netwerken. Met netwerken bedoelt Gielen professioneel artistiek netwerken. Het gaat erom in hoeverre een kunstprofessional artistiek en sociaal is ingebed in het kunstveld. De mate waarin diegene dat is, bepaalt namelijk hoe optimaal iemand in de kunstsector kan functioneren (Ibid., 187). Netwerken in het kunstveld kan volgens Gielen productgericht of ontwikkelingsgericht zijn. In het eerste geval staat een snelle (inter)nationale carrière centraal, en kan het een actor groei, expansie en een betere carrière opleveren. Het gaat hierbij om het opbouwen van sociaal kapitaal dat omgezet kan worden in economisch kapitaal (Borghuis 2015, 36; Gielen 2010, 187). Ontwikkelingsgericht netwerken daarentegen kan een stimulerende artistieke of intellectuele context bieden, het gaat hierbij om zelftransformatie en reflectie (Gielen 2010, 187). Door deze twee verschillen samen te voegen kwam Gielen op het volgende model:

Figuur 1. De artistieke biotoop. Figuur overgenomen uit Gielen 2010, pagina 188.

De combinatie levert vier zones op waarin artistieke praktijken en actoren geplaatst kunnen worden. De domestieke ruimte, de ruimte van vakgenoten, ook wel de *Gemeinschaft*, de marktruimte en de civiele ruimte. De D staat voor *development-oriented* (ontwikkelingsgericht) en de P voor productgericht. De mate waarin genetwerkt wordt, wordt aangegeven met een kleine letter n voor een lage mate aan netwerken en een hoofdletter N voor een hoge mate netwerken. Het is belangrijk te beseffen dat de artistieke biotoop bestaat uit twee schalen en niet vier compleet afgezonderde ruimtes. Zoals we zullen zien zijn er geen strikte grenzen. Sommige praktijken vinden plaats op de grens tussen twee ruimtes en andere vinden plaats in meerdere ruimtes tegelijk. Daarnaast begeeft een kunstprofessional zich in haar loopbaan in alle vier de ruimtes, soms ook in meerdere ruimtes tegelijkertijd. Voor een duurzaam kunstklimaat is het van belang dat de vier ruimtes in balans zijn. Alle vier de ruimtes zijn essentieel voor een goede loopbaan en gezond kunstklimaat. Als een individu bijvoorbeeld in de civiele of marktruimte blijft hangen, leidt het tot een status quo in haar creativiteit omdat zij zichzelf niet meer kan ontwikkelen. Aan de andere kant, kunstenaars die alleen in de domestieke ruimte verblijven, lopen het risico om alleen creatieve ideeën te ontwikkelen voor persoonlijke doeleinden. Zij die alleen in de ruimte van vakgenoten blijven, kunnen vervallen in eindeloze theoretische discussies of doelloos gepraat zonder tot enig concreet creatief werk te

komen. Dus, kunstenaars die een duurzame, creatieve praktijk willen ontwikkelen moeten een goede balans vinden tussen de vier beschreven ruimtes (Gielen 2013, 63).

De domestieke ruimte

In de domestieke ruimte (Dn) vinden ontwikkelingsgerichte praktijken plaats en is er een lage mate aan netwerken. Het prototype kunstenaar voor deze ruimte is de (romantische) schilder, die langdurig op zijn zolderkamer zijn mogelijke oeuvre overpeinst (Gielen 2010, 188). Deze ruimte is niet per se het huis van de kunstenaar, het kan ook een semipublieke ruimte zijn zoals een bibliotheek of museum. Daarnaast valt het internet binnen deze ruimte, zolang een individuele kunstprofessional het gebruikt om de wereld te bekijken of te analyseren. Zodra een kunstprofessional haar werk of haarzelf kan ontwikkelen (bijvoorbeeld door het lezen van een essay of het analyseren van een afbeelding) in wat Gielen noemt “peaceful intimacy”, bevindt zij zich in een typische domestieke vorm van concentratie (Ibid., 189). Mensen aan wie de kunstprofessional haar creativiteit durft te tonen, zoals ouders en hechte vrienden zijn hierbij belangrijk. Wie zich in deze ruimte bevindt, bepaalt zelf haar ritme. De domestieke ruimte garandeert een soort “slowability”, die volgens Gielen nodig is om complexe theorie te kunnen verwerken (Gielen 2013, 61).

Voor een goed ontwikkelde domestieke ruimte is het van belang dat de kunstenaar en andere kunstprofessionals een prettige leefomgeving hebben. Denk hierbij bijvoorbeeld aan betaalbare woon- en werkruimtes, een prettig leefklimaat en goede sociale contacten. Een prettige woon- en werkomgeving helpt kunstenaars en kunstprofessionals in het creëren van die “peaceful intimacy” die hun ondersteund in hun individuele ontwikkeling.

Leefklimaat

Betaalbaar levensonderhoud en de aanwezigheid van interpersoonlijke relaties met partners en/of kinderen horen allemaal in de domestieke ruimte. Het betreft namelijk het persoonlijke levens- en werkgebied van de kunstenaars en andere kunstprofessionals. De beschikbare werkruimte is volgens respondenten van de enquête die niet in Noord-Nederland werkzaam zijn is de voornaamste aantrekkingskracht van de regio. Ook de beschikbare mogelijke expositieruimte en het leefklimaat werden als aantrekkingskracht benoemd. Omschrijvingen als ‘rust’, ‘goede lucht’, en ‘ruimte’ kwamen meerdere malen naar voren. Beschikbare werkruimte was voor respondenten die wel gevestigd zijn in Noord-Nederland de voornaamste reden om voor hun woonprovincie te kiezen (43,5%). Vervolgens was het meest voorkomende antwoord op de vraag *Waarom kies je ervoor om in deze provincie woonachtig te zijn?* ‘Werk en/of school van partner en/of kinderen’ (35,8%). Ook kosten levensonderhoud werd vaak genoemd (34%). Daarnaast werden in verschillende bewoording een thuisgevoel, ruimte, rust en schoonheid van het landschap/de omgeving meerdere keren genoemd.

De respondenten werd ook gevraagd of ze wel eens overwogen hadden om de regio te verlaten. De reden om uiteindelijk toch te blijven, of om weer terug te komen, was voornamelijk dat het klimaat in het noorden prettiger is: “het is hier leuker, meer opdrachten en vriendelijker klimaat om te wonen en werken”. Ook werd het thuisgevoel wederom benoemd: “Ik ben een Noorderling en ik hou van Noorderlingen. Ik voel me hier thuis” en “Het noorden blijft ons thuis en onderliggend reden is dat we een poging doen om het noorden te verrijken.”. Ook rust en ruimte werden als reden opgegeven óf om niet te vertrekken, óf om weer terug te keren. Verder werd aangegeven dat er geen werk gevonden kon worden in andere regio’s. Eén van de respondenten formuleerde het als volgt: “Omdat de kansen die ik elders zag te karig waren om echt te verhuizen; het was een werkgelegenheid in het buitenland, hier zag ik zowel kansen als hele praktische (cultuur)kloven, waarvoor ik het woon- en werkplezier dat ik in Groningen niet halsoverkop op wilde geven.” Dit was een terugkerend antwoord. Een andere respondent zei het volgende over waarom hij in het Noorden gebleven is ondanks overwogen te hebben de regio te verlaten:

Toegegeven, dit was vrij recent nog (pak 'm beet afgelopen jaarwisseling [2019-2020 red.]). Ik twijfelde omdat ik bang was dat er te weinig mogelijkheden in de buurt waren om te (blijven) groeien. Elders in het land zijn er namelijk meer kunstinitiatieven en lijkt het netwerk dichter. Waarom ik uiteindelijk gebleven ben, is omdat ik in begon te zien dat (althans voor mij) woonplaats en werkgelegenheid elkaar niet uit hoeven te sluiten. Ja, het hoge noorden lijkt erg ver voor de andere regio's van Nederland. Maar de afstand is overbrugbaar. Kunstinitiatieven beseffen dat ook, en zijn zeker geïnteresseerd in samenwerkingen met mensen buiten hun eigen regio. Ik kwam hier tijdens gesprekken met kunstprofessionals van buiten de regio achter. Juist deze mensen zagen het als een mythe dat je naar de Randstad moet trekken om een kans te maken. Deze gesprekken hebben mij ervan overtuigd dat er meer mogelijk is dan veel mensen van mijn eigen lichting/generatie denken.

Het niet kunnen vinden van werk/opdrachten valt meer onder de marktruimte dan de domestieke ruimte, maar het is toch belangrijk om hier te benoemen, omdat het leefklimaat bij deze respondenten uiteindelijk doorslaggevend geweest is voor de vestigingskeuze. We zien hier een eerste voorbeeld van overlappings in de vier ruimtes van de artistieke biotoop. Uit het bovenstaande kunnen we opmaken dat de domestieke ruimte in het Noorden als goed ontwikkeld ervaren wordt. Het kan gezien worden als een positieve eigenschap van de regio waarop ingezet kan worden om (meer) kunstenaars en kunstprofessionals zich in deze regio te laten vestigen. Een belangrijke reden om in het noorden te vestigen is de beschikbare en betaalbare woon- en werkruimte. Toch geeft nog 58% van de respondenten aan dat er toch meer betaalbare woon- en werkplekken voor kunstenaars nodig zijn om de kunstsector meer tot bloei te laten komen. Een

verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat het in deze regio al een stuk betaalbaarder is dan in bijvoorbeeld de Randstad, maar dat het voor veel kunstenaars nog steeds lastig is om rond te komen van het kunstenaarschap. Op dit punt wordt in het hoofdstuk over de marktruimte verder ingegaan.

Ruimte en experiment

Experiment is in de domestieke ruimte belangrijk, omdat het in deze ruimte draait om ontwikkelingsgerichte praktijken. Om ontwikkeling voort te zetten, is dus een klimaat nodig waarin experimenten ondersteund en gewaardeerd worden. In de literatuur over het Noorden worden ruimte en experiment vaak als unieke kenmerken van de regio aangehaald. De respondenten van de enquête werden daarom specifiek gevraagd of zij deze ruimte voor experiment zelf ook ervaren. Zelfs al voor dat deze vraag aan bod kwam in de enquête gaven meerdere respondenten aan dat er in de regio inderdaad meer ruimte is voor (jonge) kunstenaars om zich te ontwikkelen. Omdat de sector volgens de respondenten kleiner/beprekter is en er minder concurrentie plaatsvindt dan in bijvoorbeeld de Randstad, is het er overzichtelijker. Omdat er een lager aantal instellingen is, weet men wat waar te doen is. “Positief hieraan is dat je iedereen snel leert kennen en volop mogelijkheden krijgt voor de ontwikkeling van je werk”. In de woorden van één van de respondenten: “Weg van het centrum van het kunstklimaat is het niet zo erg om iets te maken wat niet direct superkwaliteit heeft, dus kan er eens iets niet goed gaan. Maar dat geeft wel ruimte voor nieuwe ideeën.” Gevraagd naar wat er uniek is aan de regio schreef één van de respondenten: “Letterlijk en figuurlijk ruimte genoeg. Mogelijkheden om te experimenteren in de luwte. Proefgebied voor jonge kunstenaars.” Een ander omschreef de regio als minder jachtig, en meer provinciaals. Ook in veel beleidsdocumenten van We the North was ruimte (voor experiment) een veelvoorkomend terugkerend thema. Volgens het regioprofiel *We the North Noordelijk Regioprofiel* (We the North 2018) en het onderzoek *Ruimte. De noordelijke regio en het cultuurbeleid* (Kolsteeg en Van den Hoogen 2018) is er in Noord-Nederland veel plaats voor experiment. Er wordt gesproken over fysieke ruimte die mentale ruimte oplevert, wat zou leiden tot veel experiment. We the North verwoordt het als volgt:

Het Noorden biedt ruimte en is grenzeloos, een bron van ideeën voor culturele pioniers die dingen net even anders doen. Het Noorden heeft veel kwaliteiten in huis om een inspirerende *playground* te zijn. De ruimte zit ook in onze hoofden. Het heeft zijn weerslag op ons denken en doen. We proberen graag dingen uit. Hier is volop ruimte voor experiment. (We the North 2018, 32)

Eén van de doelen van We the North is dan ook ontwikkelings- en programmatisch gericht werken (Ibid., 29). We the North geeft daarnaast aan dat veel talent (momenteel) wegtrekt uit de regio:

Het Noorden biedt een voedingsbodem voor artistieke experimenten, maar dat betekent ook dat voor talentvolle regionale makers een klimaat moet worden gecreëerd waarin zij langer willen blijven. We merken dat veel cultureel talent wegtrekt uit het Noorden. Deels om zich breder te ontwikkelen. Maar ook vanwege de beperkte voorzieningen voor talentontwikkeling en de geïsoleerde ligging ten opzichte van publieksgroepen in de rest van Nederland. (Ibid., 59)

Volgens de respondenten uit de enquête is de afstand ten opzichte van de rest van Nederland niet genoeg reden om de regio te verlaten. Zoals in een al eerder aangehaalde quote omschreven werd: “Ja, het hoge noorden lijkt erg ver voor de andere regio's van Nederland. Maar de afstand is overbrugbaar. Kunstinitiatieven beseffen dat ook, en zijn zeker geïnteresseerd in samenwerkingen met mensen buiten hun eigen regio”. De beperkte voorzieningen voor talentontwikkeling wordt door de respondenten wel herkend. Talentontwikkeling is van belang voor de individuele ontwikkeling van kunstenaars en moet dus benoemd worden in de domestieke ruimte. Maar aangezien de hierbij aangehaalde thema's vooral te maken hebben met de ruimte van vakgenoten, de marktruimte en de civiele ruimte, wordt er in de andere hoofdstukken meer ingegaan op de mogelijkheden om talentontwikkeling in het noorden te verbeteren.³

Aangezien We the North ruimte (voor experiment) ziet als uniek kenmerk van de regio werden de respondenten van de enquête gevraagd naar of en hoe zij deze ruimte voor experiment ervaren. Een aantal respondenten geven aan dat er (te) weinig financiële middelen zijn voor experimenten. Met name voor experimenten die op zichzelf staan. Experimenten worden “vaak gekoppeld aan een functie of doel wat behaald moet worden ipv dat het experiment op zichzelf staat een waarde heeft”. Daarnaast werd over het publiek in het Noorden een aantal keer gezegd dat ze (te) conservatief is en voornamelijk geïnteresseerd in realisme. Hier zien we hoe de civiele ruimte op twee manieren invloed heeft op de domestieke ruimte van de kunstenaar. Zo heeft de politiek, die van kunst(experimenten) verwacht dat het ook andere dingen oplevert dan alleen maar kunst, invloed op hoe vrij kunstenaars zich ontwikkelen. Daarnaast heeft ook de interesse van het publiek invloed op de mate waarin er een afzetmarkt is voor experimentele kunst. Gevraagd naar wat er nodig is om het kunstklimaat in de drie noordelijke provincies meer te kunnen laten bloeien werd door een aantal respondenten dan ook aangegeven dat er voor hun behoefte is aan nog meer

³ Zaken waar kunstprofessionals en kunstenaars aan denken om talentontwikkeling in de regio te verbeteren zijn bijvoorbeeld het ontwikkelen en ondersteunen van workshops/masterclasses waarin kennisuitwisseling plaatsvindt tussen al ontwikkelde kunstenaars en kunstprofessionals en beginners, met name op het gebied van professionalisering. Of bijvoorbeeld een basisinkomen voor (beginnende) kunstenaars en het openstellen van MKB start-up fondsen voor kunstenaars om financiële ondersteuning en zekerheid aan kunstenaars te kunnen bieden.

experiment en verdere ontwikkeling van de beroepspraktijk. Het overgrote deel van de respondenten ervaart echter wel de ruimte voor het experiment. Volgens een aantal van hun is een voorwaarde voor het uitvoeren van dit experiment wel dat je de juiste contacten hebt. Andere respondenten benadrukken juist dat er in Noord-Nederland meer ruimte om te experimenteren is: “Ik ervaar voldoende ruimte om te experimenteren, dat is naar mijn idee het grote voordeel van het werken in de marge.” Een ander schreef: “Ja, de kunstruimtes kiezen voor een andere, minder politiek gecensureerde programmering. Hierdoor krijgen minder ervaren makers de ruimte een eigen beeldtaal en kunstenaarsidentiteit te ontwikkelen.” Ook het ondersteunende klimaat, kortere lijnen, vertrouwen in elkaar en verschillende instellingen als Sign, NP3, VHDG, Kunsthuis Syb en De Biotoop werden genoemd als factoren waardoor er experimenten kunnen plaatsvinden. Wederom zien we hier invloed van de ruimte van de vakgenoten en de civiele ruimte, waarin presentatie-instellingen zich bevinden, op de domestieke ruimte. Eén van de respondenten, een kunstenaar, ervaart de ruimte in het noorden als volgt: doordat zij zich “dagenlang kan terugtrekken in mijn eigen wereld en ongestoord kan werken. Ruimte, rust”. Deze respondent benadrukt hiermee het belang van de domestieke ruimte voor het kunnen ontwikkelen en uitvoeren van experimenten.

Alomvattend kunnen we vaststellen dat de domestieke ruimte in Noord-Nederland goed ontwikkeld is. Kunstenaars zijn tevreden over hun leef- en werkomgeving en ervaren over het algemeen voldoende ruimte om te experimenteren en dus te ontwikkelen; het belangrijkste kenmerk van de domestieke ruimte. Om deze ruimte goed te onderhouden, is het van belang om het werken en leven in de regio betaalbaar te houden, of nog betaalbaarder te maken⁴, het werkklimaat prettig te houden door de al bestaande samenwerking te stimuleren⁵ en de mogelijkheid tot experimenten verder te ontwikkelen. Het zou ook verstandig kunnen zijn om in te spelen op de nu bestaande sterke kanten van de goed ontwikkelde domestieke ruimte, door bewustzijn van wat er al is te vergroten. Niet alleen buiten de regio, maar ook in de regio zelf. Kunstenaars en kunstprofessionals, die geneigd zijn de regio te verlaten omdat ze de roep voelen van opdrachten en werkmogelijkheden elders, er op wijzen dat de afstand goed overbrugbaar is en het niet nodig is om de regio te verlaten om ook elders aan de bak te gaan. Dit zou bijvoorbeeld gedaan kunnen worden door publiekelijk succesvolle kunstenaars die in het Noorden wonen en werken in de schijnwerpers te zetten, met andere woorden, *best practices* te tonen. Of door bijvoorbeeld door middel van werksessies waarbij al wat meer gevestigde professionals in contact komen met beginnende kunstenaars. Volgens het model van de artistieke biotoop vallen dit soort werksessies in de ruimte van vakgenoten.

⁴ Zie marktruimte voor meer informatie hierover.

⁵ Zie ruimte van vakgenoten voor meer hierover.

Ruimte van vakgenoten

In de ruimte van vakgenoten zijn er mogelijkheden voor interactie met andere kunstenaars en professionele bezoekers. Denk bijvoorbeeld aan een open werkplaats, klaslokaal of atelierruimte in een kunstacademie of bij trainings- en residentieprogramma's. Het uitwisselen van ideeën zorgt voor reflectie en creëert een op onderzoek gericht klimaat. Meer algemeen gezegd levert het uitwisselen van ideeën in een (kunstenaars)gemeenschap een groter gevoel van artistieke mogelijkheden op. Gielen omschrijft dit als "enlarging the scope of what is artistically possible" (Gielen 2013, 61). Gielen noemt deze ruimte de ruimte van vakgenoten (DN). Cruciaal is dat in deze ruimte een artistiek oeuvre kan rijpen door middel van sociale interacties. Ideeën kunnen in een beginfase getest worden in een (inter)nationale context. Reflectie is dus van sociale aard en daarin verschilt het van de domestieke ruimte. Net als de domestieke ruimte, is de ruimte van vakgenoten vrij van marktkapitaal (Gielen 2010, 190). Zowel de domestieke en de ruimte van vakgenoten bieden ruimte voor vallen en opstaan, experiment en daarmee ook ruimte voor dingen die (in economische termen) niet (direct) winstgevend zijn. In de marktruimte en de civiele ruimte is hier veel minder tolerantie voor (Gielen 2013, 62).

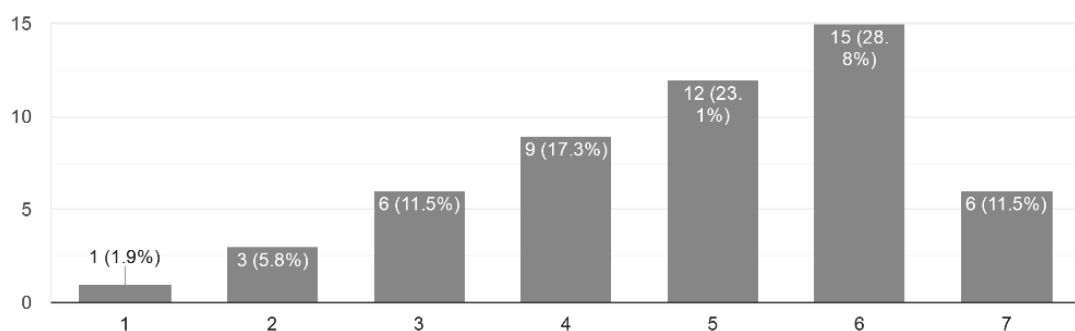
Samenwerking

Essentieel voor de ruimte van de vakgenoten is het onderlinge contact. Het is daarom goed om te kijken naar hoe de samenwerking in de beeldende kunstsector in het Noorden ervaren wordt. Er wordt in de literatuur veel gesproken over korte lijnen in de noordelijke cultuursector. Er zou eenvoudig samenwerking plaatsvinden tussen overheden en instellingen en tussen overheden en instellingen onderling (We the North 2018, 35). Dit doet vermoeden dat de ruimte van vakgenoten in de regio goed ontwikkeld is. Echter, de culturele infrastructuur wordt ook ijl genoemd (Kolsteeg en Van den Hoogen 2018, 21). De ijle kant van het kunstklimaat in de noordelijke regio zou dus kunnen doen vermoeden de ruimte van de vakgenoten enigszins onderontwikkeld is. Daartegenover staat wel weer dat juist doordat het Noorden niet overvol is, er minder onderlinge concurrentie is. De kleinheid draagt bij aan samenwerking en een stevig netwerk. Maar het betekent ook dat de sector kwetsbaar is, als er één instelling wegvalt, valt een belangrijke schakel uit het gehele kunstsysteem weg. Het wegvallen van een instelling kan er voor zorgen dat actoren moeilijk de overstap kunnen maken van de ene ruimte in de biotoop naar de andere. Als we bijvoorbeeld kijken naar talentontwikkeling, dan was een instelling als KiK Kolderveen essentieel. Door het wegvallen van deze instelling in 2020, wordt het voor kunstenaars lastiger om zich door te ontwikkelen van beginnend, (net afgestudeerde) kunstenaar naar gevestigd, verkoopbaar en/of gelegitimeerde kunstenaar. De ruimte van de vakgenoten wordt hiermee minder sterk.

Om vast te stellen hoe de ruimte van de vakgenoten in het veld ervaren wordt, werd in de enquête geïnformeerd naar de samenwerking tussen verschillende soorten beroepsgroepen binnen de kunsten. Zo werden de respondenten gevraagd hoe zij de samenwerking ervaren tussen kunstenaars/kunstprofessionals enerzijds en kunstinstellingen anderzijds. Hiervoor konden de respondenten kiezen uit een schaal van 1 (zeer moeizaam) tot 7 (zeer vruchtbaar). Het contact tussen deze beroepsgroepen wordt overwegend als goed ervaren, zie onderstaand figuur 2.

Hoe ervaar jij het contact tussen kunstenaars/kunstprofessionals en kunstinstellingen? (Als deze vraag niet op jou van toepassing is, graag deze vraag overslaan)

52 responses

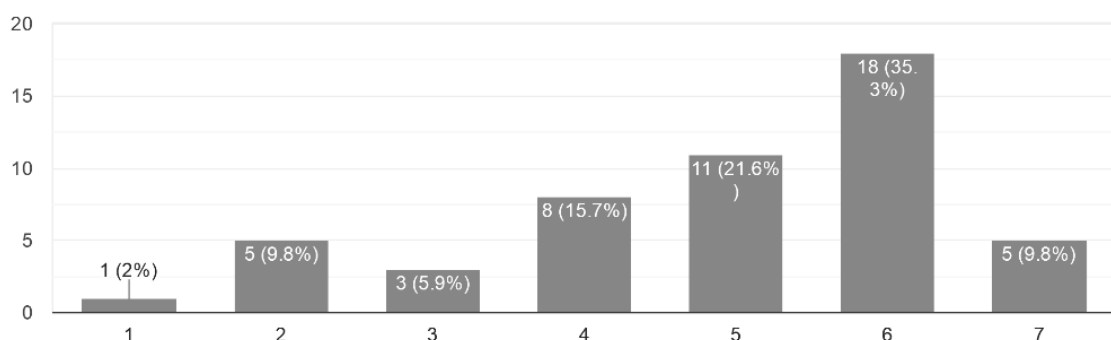

Figuur 1: Hoe respondenten het contact ervaren tussen kunstenaars/kunstprofessionals enerzijds en kunstinstellingen anderzijds.

Het vertrouwen tussen deze partijen werd als voornamelijk als goed vertrouwen gezien. De schaal waar de respondenten uit kunnen kiezen liep van 1 (geen vertrouwen) tot 7 (zeer veel vertrouwen).

Hoeveel vertrouwen ervaar jij tussen kunstenaars/kunstprofessionals en kunstinstellingen? (Als deze vraag niet op jou van toepassing is, graag deze vraag overslaan)

51 responses

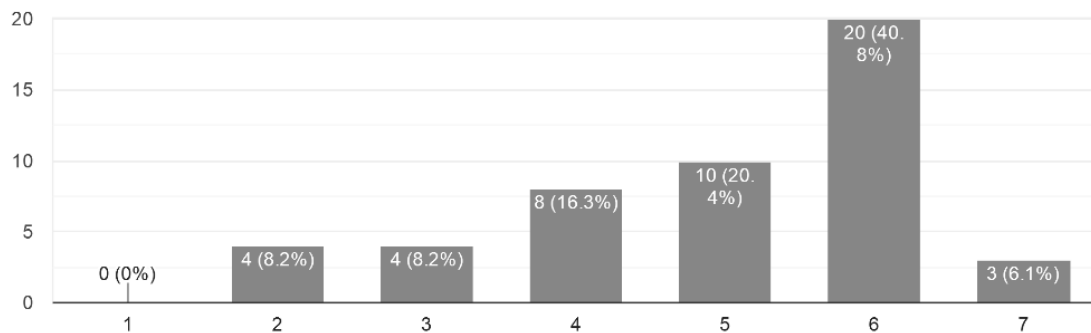

Figuur 2: Hoe respondenten het ervaren vertrouwen tussen kunstenaars/kunstprofessionals enerzijds en kunstinstellingen anderzijds.

De samenwerking volgt een vergelijkbaar patroon, deze wordt overwegend als productief gezien. De schaal liep hierbij van 1 (zeer moeizaam) tot 7 (zeer vruchtbaar).

Hoe ervaar jij de samenwerking tussen kunstenaars/kunstprofessionals en kunstinstellingen? (Als deze vraag niet op jou van toepassing is, graag deze vraag overslaan)

49 responses

Figuur 3: Hoe respondenten de samenwerking ervaren tussen kunstenaars/kunstprofessionals enerzijds en kunstinstellingen anderzijds.

Volgens de respondenten is een mogelijke reden van de hoge bereidheid tot en positieve ervaring van samenwerking in de regio de kleinschaligheid van de sector. Over het algemeen wordt de noordelijke kunstsector omschreven als kleiner, beperkter, en met minder concurrentie. Dit heeft voordelen. Eén van de respondenten zei hierover: “De 'low-profile' biedt mogelijkheden die in het westen vaak gekidnapt worden door kapitaal. De relatieve onbekendheid als positief element”. Volgens de respondenten leidt het hebben van minder mogelijkheden bijna automatisch tot meer samenwerking. “Het voelt als een grote familie die elkaar ondersteunt. Ik heb nooit vervelende concurrentie/ellebogenwerk meegemaakt in het Noorden. Iedereen is vriendelijk en er zijn geen onbereikbare subgroepen. Er is ruimte voor experiment. Het is overzichtelijk.” De voordelen van het weinig aantal instellingen worden ook genoemd. Het zorgt voor overzicht; je weet wat waar te doen is en “positief hieraan is dat je iedereen snel leert kennen en volop mogelijkheden krijgt voor de ontwikkeling van je werk”. Maar de respondenten zien ook de nadelen van minder concurrentie en prestatiedruk. Zo zijn er volgens een aantal respondenten te weinig atelier- en presentatieruimtes. Potentieel een onderontwikkelde civiele ruimte dus.⁶ Ook kan de afstand tot andere regio's er voor zorgen dat veel mensen op hun plek blijven. Hiermee zou de ruimte van vakgenoten beperkt blijven tot de regio zelf en is er weinig contact tussen andere kunstregio's in het land. In de praktijk blijkt echter dat de meeste respondenten de afstand zelf niet als probleem ervaren en regelmatig buiten de regio aan de slag gaan. Aan de ene kant leidt de afstand dus tot een meer autonome, zelf gedreven en zelfbesturende kunstsector, aan de andere kant kan het leiden tot afzondering en mindere samenwerking met andere regio's. Op samenwerking met andere regio's wordt straks verder ingegaan. Veel respondenten zien dit namelijk als kans om de kunstsector in het Noorden

⁶ Hier wordt in een ander hoofdstuk verder op ingegaan.

beter te helpen ontwikkelen. Ook zien sommige respondenten dat minder concurrentie op zichzelf negatief kan zijn; minder anderen en minder inspiratie om werk te maken. Zo schreef één respondent: “soms bestaat de moeilijkheid dat kunstenaars weinig ontwikkeling ervaren omdat er te weinig uitwisseling met collega’s of ander publiek en andere stimulering plaatsvindt. Een bepaalde rust die je in het Noorden kan vinden is ook een potentieel valkuil.”

Kennisuitwisseling: ontmoetings- en debatplekken

Hoewel de samenwerking dus overwegend als positief ervaren wordt, en hiermee de ruimte van vakgenoten in het Noorden goed ontwikkeld lijkt, wordt uit andere delen van de enquête duidelijk dat er ook nog behoorlijk wat groeimogelijkheden liggen in deze ruimte. Er is behoefte aan meer ontmoetings- en debatplekken voor het werkveld. 64% van de respondenten gaf dit als antwoord op de vraag wat nodig is om het kunstklimaat in de drie noordelijke provincies meer te laten bloeien. Plekken buiten de academies waar samen gekomen kan worden door beginnende én gevestigde kunstenaars om te kunnen discussiëren over kunst. Door het faciliteren van dit soort plekken ontstaan er mogelijkheden om advies en commentaar te geven aan beginnende kunstenaars en voor een meer algehele uitruil van ideeën. Het gaat hier dus met name om talent- en beroepsontwikkeling.⁷ De respondenten werden gevraagd waar zij mogelijkheden zien om talentontwikkeling in het Noorden te verbeteren. De antwoorden die hierop kwamen hebben vooral te maken met praktische zaken, zoals het ontwerpen van visitekaartjes en prijzen bepalen. Dit soort kennis is in het veld aanwezig, maar voor beginnende kunstenaars dus vaak niet toegankelijk. Door plekken en momenten te ontwikkelen waarbij kunstenaars en kunstprofessionals samen komen, kan deze kennis met elkaar gedeeld worden. Beginnende kunstenaars hebben volgens de respondenten bijvoorbeeld hulp nodig om hun kunst in de praktijk neer te zetten “op administratief en fiscaal gebied (workshops over de basis elementen van nu naar toekomst)”. Zo schreef één respondent:

Er is duidelijk meer aandacht nodig om de talentontwikkeling te plaatsen in een praktijkcontext. Studenten studeren af met mooie projecten en talent, maar hebben geen idee hoe ze dit in de praktijk om kunnen zetten naar een langdurige beroepspraktijk. Hoe haal je waarde uit de dienst/product wat je levert?

De onderdelen die met waardebeoordeling te maken hebben, vallen ook onder de marktruimte. Maar aangezien de kennisuitwisseling hierover vooral plaatsvindt onder vakgenoten onderling, vallen ze ook in de ruimte van vakgenoten. Naast momenten en plekken van samenkomst waar meer

⁷ Met talentontwikkeling wordt bedoeld: ontwikkeling van afgestudeerd student naar professionele kunstenaar. Met beroepsontwikkeling wordt bedoeld: het verder ontwikkelen van een al bestaande carrière/beroepspraktijk. Met een langdurige beroepspraktijk wordt bedoeld: een carrière die langer dan 5 jaar standhoudt.

informeel kennis met elkaar gedeeld wordt, is er ook behoefte aan een sterkere, of meer voorkomende debatcultuur in het Noorden. Zo schreef één respondent: “Zorg dragen voor plekken/kunstruimten waar gesprek over kunst en uitwisseling van kennis mogelijk is, laagdrempelig en met diepgang. Werken voor deze plekken zie ik ook als onderdeel van talentontwikkeling”. Of in de woorden van een andere respondent, die ontmoetingsplekken en debatruimte in één antwoord combineert: “Een alumni programma met coaching of werkgroepen, een discussieplatform dat hedendaagse thema's in de kunst bespreekt”. Een andere respondent noemt dat dit soort workshops/masterclasses plaats zouden moeten vinden in de provincies, niet alleen in de stad (Groningen), o.a. door ze digitaal toegankelijk te maken. Of zoals een andere respondent het verwoordde: “Meer samenwerking in noordelijk verband tussen kunstacademie, opleiding docent bkv, kunstenaarsinitiatieven, musea en galleries. Meer uitwisseling tussen startende kunstenaars in de drie provincies door middel van een noordelijk platform. Kunstopdrachten van de verschillende overheden en andere kanalen delen/kunstenaars erop wijzen.”

De respondenten werd ook gevraagd hoe beginnende kunstenaars volgens hun ondersteund kunnen worden om hun praktijk *langdurig* te kunnen uitvoeren. Veel van de bovenstaande antwoorden werden herhaald. “Bijvoorbeeld dat alumni programma, waarin je ook dingen leert over aanvragen schrijven, als ZZP'er werken, evenementen opzetten, mee doen of bijdragen aan bestaande plekken, etc.” In deze sessies zou volgens de respondenten aandacht moeten zijn voor de beroepspraktijk en hoe deze invulling kan krijgen. Hoe haal je bijvoorbeeld (monetaire) waarde uit het product of de dienst die je levert? Hoe kom je aan een netwerk en daaruit volgend opdrachten? Dit soort coaching zou wederom ook buiten steden plaats moeten vinden, bijvoorbeeld door middel van online toegankelijkheid. Verder werd aangegeven dat contacten van buiten de regio hier belangrijk bij zijn. Er zou “een beter, (zichtbare) link met de universiteit gemaakt kunnen worden. Daar gebeurt van alles dat interessant kan zijn voor (jonge) kunstenaars”. Hiermee wordt een debatcultuur gestimuleerd en wordt de ruimte van de vakgenoten verder ontwikkeld, ook buiten de academies om. Het integreren van ondernemerschap in de opleidingen werd tevens meerdere malen genoemd. Kunstenaars zouden makkelijker een langdurige praktijk kunnen ontwikkelen

door meer kennis te nemen van het veld & professionalisering tijdens hun opleiding te krijgen. Ik krijg nog regelmatig de simpelste ondernemersvragen van kunstenaars, wat ook compleet logisch is, maar hier kunnen we eerder mee beginnen dan ná de opleiding. Geef kunstenaars richting in wáarom ze in het Noorden willen blijven/er weg willen, wat ze waar willen halen & hoe ze dat over 5 á 10 jaar kunnen bereiken. Veel kunstenaars missen een visie die voorbij hun studio-muren reikt.

Culturele broedplaatsen

Een voorbeeld van een ontmoetingsplek voor kunstenaars is een culturele broedplaats. Een culturele broedplaats is een vaak door gemeentes ondersteunde locatie waar creatieve ondernemers samenkomen. In *Kader voor Noordelijk programma Experimenteerregio 2017-2020* noemt We the North het belang van culturele broedplaatsen. Ze presenteren broedplaatsen voornamelijk als een plek waar beginnende kunstenaars zich artistiek kunnen ontwikkelen, maar ook hun presentatie-, organisatorische en zakelijke vaardigheden kunnen versterken door te kijken naar hoe hun collega's dit doen (We the North s.a-a., 15). Broedplaatsen passen daarom in de ruimte van de vakgenoten, het is een plek voor ontwikkeling dankzij sociale contacten met gelijken. Volgens We the North is er in het Noorden sprake van een groeiende structuur van vaste en tijdelijke culturele broedplaatsen (Ibid., 15). Met vaste plekken bedoelt We the North gebouwen die voor culturele herbestemming in aanmerking komen en noemt het een aantal voorbeelden; Veenhuizen, de Blokhuispoort en de Havenkade in Assen. Tijdelijke plekken zijn gebouwen die in transitie zijn naar een andere economische functie zoals de Biotop in Haren, het Groningse Suikerunieterrein en het oude Dierenpark in Emmen. Overheden stellen deze panden tijdelijk beschikbaar voor een termijn van 5 jaar. Volgens We the North vergroot tijdelijkheid de urgentie om opnieuw te oriënteren en brengt het dynamiek voor nieuwe samenwerkingsverbanden (Ibid., 15). Aan de andere kant geven respondenten van de enquête aan dat tijdelijke ruimtes voor hun lastig zijn. Tijdelijkheid betekent onzekerheid voor de gebruikers van het pand, want wat gaan ze doen als ze daar weg moeten? Het zijn na 5 jaar geen beginnende kunstenaars of andersoortig kunstprofessionals meer, dus komen ze niet meer in aanmerking voor faciliteiten voor beginners. Er lijkt een gebrek te zijn aan mogelijkheden voor kunstenaars en bemiddelaars die van beginner willen doorstromen naar midcareer-professionals. Er werd in de enquête bijvoorbeeld ook aandacht gevraagd voor kunstenaars die al wat langer bezig zijn. Begeleiding zou ook voor hun beschikbaar moeten zijn. "Niet alleen focussen op jonge academie-verlaters maar ook vervolgtrajecten bieden voor kunstenaars die wat langer werkzaam zijn, in vorm van project/expositiemogelijkheden of desnoods van financiële ondersteuning". Ook werd over doorgroeimogelijkheden gezegd dat dit een potentiële reden is om de regio te verlaten. Een aantal respondenten voelt de potentiële aantrek van doorgroei- en carrièremogelijkheden in bijvoorbeeld de Randstad of het buitenland.

We the North geeft aan dat broedplaatsinitiatieven voornamelijk uit het veld zelf komen, en dat de verschillende overheden de randvoorwaarden kunnen verbeteren. We the North noemt bijvoorbeeld het mogelijk maken dat locaties voor dit doeleinde beschikbaar worden, kennis beschikbaar stellen en een noordelijk netwerk te organiseren en faciliteren voor creatieve broedplaatsen. Door bedrijven en onderwijs te stimuleren elkaar meer op te zoeken en door laagdrempelige

financieringsinstrumenten ter beschikking te stellen (Ibid., 15). Hiernaast zou het kunstklimaat in het Noorden bevorderd kunnen worden door meer aandacht te besteden aan 'doorontwikkelingsplaatsen' plekken naast broedplaatsen waar kunstprofessionals zich verder kunnen ontwikkelen naar gevestigde namen; een plaats voor midcareer professionals. Hier ligt een mogelijkheid voor de Noordenaars om te lobbyen voor dit soort plekken. Verder ziet We the North een nut in broedplaatsen voor de maatschappij. Met hun creatieve activiteiten geven ze namelijk nieuwe betekenis aan hun omgeving en biedt het kunstenaars de kans om te experimenteren met een maatschappelijke (buurt)functie (Ibid., 15). Het idee achter broedplaatsen is dat ze kunstenaars en andere creatievelingen direct in de maatschappij plaatsen en direct de buurt beïnvloeden. Het laat buurtbewoners, waarbij dit anders misschien niet zo snel, of helemaal niet, zou gebeuren in contact komen met kunst. Het koppelen van broedplaatsen aan deze civiele functie en dus in het laatste kwadrant van de biotoop te plaatsen, kan echter ook een negatief effect teweeg brengen. De inmenging van het sociale domein in de (ontwikkende) kunstpraktijk kan namelijk de artistieke vrijheid en innovatie beperken. Daarnaast zorgt het voor een steeds grotere belasting op instellingen en kunstenaars, als zij naast het leveren van artistiek hoogwaardige projecten en programma's ook in het sociale domein moeten leveren. Dit doet vermoeden dat de waarderegimes die heersen in de civiele ruimte ook invloed uitoefenen in de andere ruimtes. Het is opvallend dat vooral in landen met uitgesproken neoliberale structuren veel *community art* voorkomt, kunst waarbij een grote rol is weggelegd voor de omgeving waarin deze kunst gemaakt of gepresenteerd wordt. Volgens Gielen lijkt het erop dat er via *community art* een poging gedaan wordt om de afwezigheid/afbraak van de sociale infrastructuur van de welvaartsstaat te compenseren. Gielen geeft aan dat in Nederland *community art* ingezet wordt in gebieden waar sociale diensten zo'n 20 jaar geleden teruggetrokken werden. *Community art* wordt zo ingezet als een goedkopere vorm van sociaal werk, zeker omdat het vaak op projectbasis is, terwijl sociaal werk een meer structurele aanpak vraagt. Kunstprofessionals worden zo taken opgediend waar zij niet voor zijn opgeleid en voor de omgeving blijft het de vraag wat er gebeurt zodra de kunstprofessionals weer vertrekken (Gielen 2011, 29-30). Voor de ruimte van vakgenoten is het meest van belang dat door inmenging van het sociale domein de artistieke vrijheid beperkt wordt, aangezien mogelijkheden voor ontwikkeling en experiment in deze ruimte essentieel zijn. Er ligt hier een mogelijkheid voor de Noordenaars om bewustzijn te creëren over dit punt, en aandacht te vragen voor experimenten die op zichzelf staan. Het belang hiervan werd ook door respondenten van de enquête benoemd: "Er is ruimte voor experiment, maar in mijn ervaring wordt dit te vaak gekoppeld aan een functie of doel wat behaald moet worden ipv dat het experiment op zichzelf staand een waarde heeft." In het broedplaatsenbeleid van overheden zien we wederom een voorbeeld van overlappende ruimtes in de artistieke biotoop. Het civiele domein heeft dus ook invloed op andere ruimtes. We kunnen hier al

zien dat een goede samenwerking tussen kunstenaars en kunstinstellingen enerzijds en overheden anderzijds belangrijk is. In het hoofdstuk *De civiele ruimte* wordt hier verder op ingegaan.

Over de grenzen van de regio kijken

Een belangrijk laatste punt dat genoemd moet worden met betrekking tot de ruimte van de vakgenoten is de roep van de respondenten om de blik meer naar buiten de regio te richten. Dit zou goed zijn voor het verder ontwikkelen van een al bestaande carrière/beroepspraktijk (langer dan vijf jaar). Volgens de respondenten zou meer (inter)nationale samenwerking de kunstsector in de regio helpen verder te ontwikkelen. Bijvoorbeeld door middel van residenties, beurzen en opdrachten. Ook werd de Triënnale Noord-Nederland genoemd, met de vraag waar deze gebleven is. Een gebrek aan netwerk buiten de regio beperkt kunstenaars volgens de respondenten om die langdurige praktijk in het noorden te ontwikkelen. Eigenlijk geven de respondenten aan dat een goed ontwikkelde ruimte van vakgenoten in het Noorden alleen niet genoeg is. Deze ruimte moet zich uitbreiden tot over de grenzen van de regio en van het land. In de woorden van één respondent:

Reflectie en steeds beter worden ontstaan door uitwisseling op internationaal niveau. Je als kunstenaar kunnen meten met anderen, gesprekken kunnen voeren over je werk en over iemands ander werk, kennis opdoen over alternatieve manieren van werk maken en exposeren zijn van waarde voor een langdurige beroepspraktijk. Hoe meer het "Noorden" een open karakter heeft met haar kwaliteit in de wereld en andersom hoe beter dat is voor LANGDURIGE beroepspraktijken. De wereld hierbij dus niet opgevat als met de rest van Nederland maar vooral met andere plekken in Europa.

Het leggen van figuurlijke, maar ook letterlijke verbindingen zoals "snelle treinverbindingen met de Randstad, Hamburg en Parijs" werden genoemd. Zoals al eerder genoemd is het niet perse nodig om te verhuizen om verder te kijken dan de regio. Werk en opdrachten in andere regio's kunnen vanuit het Noorden uitgevoerd worden. Volgens één van de respondenten kan zo'n internationaal netwerk uitgebreid worden door beter en breder te adverteren en "meer internationale mensen trekken zonder de rust van onze enclave aan te tasten". Dit adverteren kan volgens een andere respondent door zeer actief te zijn op sociale media, vertegenwoordigd te worden door een goede galerie, een groep kopers te hebben of door musea worden aangekocht. Hier zou een rol kunnen liggen voor de Noordenaars, door om de zoveel tijd kunstenaars en andere initiatieven uit te lichten op hun sociale media kanalen (zoals ook al gebeurd). Om de ruimte van vakgenoten te stimuleren kunnen de Noordenaars dus inzetten op meer cross-regionale samenwerking, zodat kennis en inspiratie niet alleen in de regio blijven, maar dat er ook nieuwe invloeden blijven komen. Wat kunstenaars en

professionals verder beperkt om een langdurige praktijk in het Noorden te ontwikkelen heeft verder vooral te maken met financiële zaken. Deze vallen onder de volgende ruimte, de marktruimte.

Marktruimte

Gielen ziet de marktruimte als volgt. Er is een lage mate van netwerken en het draait er om een zichtbaar eindproduct (Pn). Er is sprake van een lage mate aan netwerken omdat de markt het artistieke product stimuleert om volledig op zichzelf te staan. In de vrije markt zijn *de facto* alle producten inwisselbaar voor geld. De sociale transacties die er zijn, beperken zich tot markt/economische transacties of hebben markt/economische transacties als einddoel. Het prototype actor in deze ruimte is de kunstveiling; zonder enige sociale relaties en volledig anoniem kunnen hier kunstproducten worden verhandeld. Hetzelfde geldt volgens Gielen voor massamedia, waarin culturele artefacten aan consumenten worden aangeboden zonder enige context. In een galerie, een ander voorbeeld van een actor in deze ruimte, is zo'n ongecompliceerde commercialisatie van creatieve goederen veel minder gebruikelijk. In de galerie gaat het namelijk niet alleen om pure economische transacties, maar ook symbolische en informele relaties. Kunstwerken worden niet aan zomaar iemand verkocht. Private/commerciële galerieën, kunstbeurzen en massamedia zijn belangrijke plekken waar professionals, contrasterende ideeën, critici en andere belangrijke partijen samenkomen. Ze zijn daarom niet alleen onderdeel van de marktruimte - omdat kunstproducten omgezet worden naar monetaire waarde – maar ook deels onderdeel van de civiele ruimte (Gielen 2013, 63). Deze civiele ruimte wordt in een volgend hoofdstuk besproken. Over het algemeen is het in de marktruimte mogelijk voor de kunstenaar om haar creativiteit te verhandelen voor geld. Het vergaren van geld door middel van een creatief product is de hoofdzaak in de marktruimte. Het biedt de kunstenaar hiermee de mogelijkheid om een inkomen te vergaren. Het proces van productie heeft in deze ruimte weinig belang, omdat het hier draait om het eindproduct (Gielen 2010, 190-191; Gielen 2013, 62). Er zijn in de marktruimte meerdere manieren om geld te krijgen voor een kunstproduct. Denk hierbij niet alleen aan de directe verkoop in bijvoorbeeld een galerie, maar ook aan vergoedingen voor exposities in presentatie-instellingen of aan bijbanen (binnen de kunstsector). De Fair Practice Code en honoraria-richtlijnen vallen dus ook onder de marktruimte. Voor veel mensen die in de kunstsector werken is het hebben van één baan niet voldoende om rond te komen. We zien dan ook dat veel respondenten (21 van de 59) meer dan één baan in de kunstsector invulde als beroep.

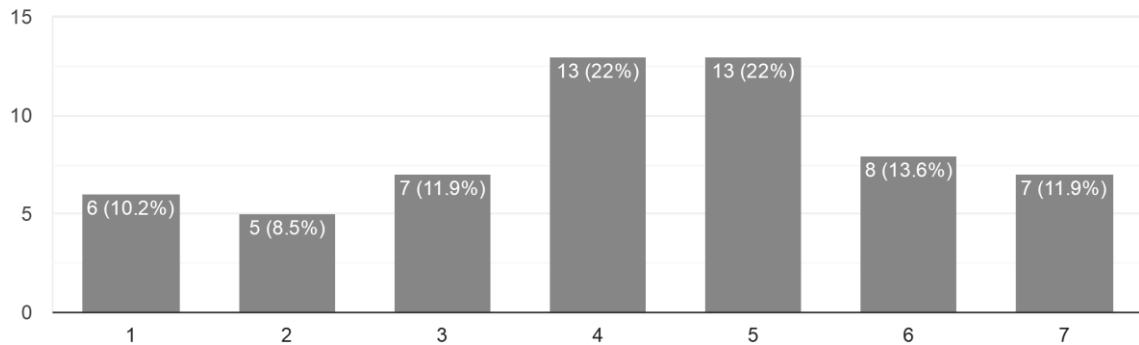
De noordelijke kunstmarkt

De respondenten van de enquête werden gevraagd in hoeverre ze bekend zijn met de noordelijke kunstmarkt en de mogelijkheden hiervan. De schaal liep van totaal onbekend naar zeer bekend. De verdeling hiervan was redelijk gelijk. 22% van de respondenten gaf een neutraal antwoord, precies

tussen onbekend en bekend in. Nog eens 22% gaf aan meer bekend dan onbekend te zijn. In totaal is het overgrote deel van de respondenten meer bekend (69,5%) dan onbekend (30,6%) met de kunstmarkt in het Noorden.

In hoeverre ben je bekend met de kunstmarkt in het Noorden en de mogelijkheden daarvan?

59 responses

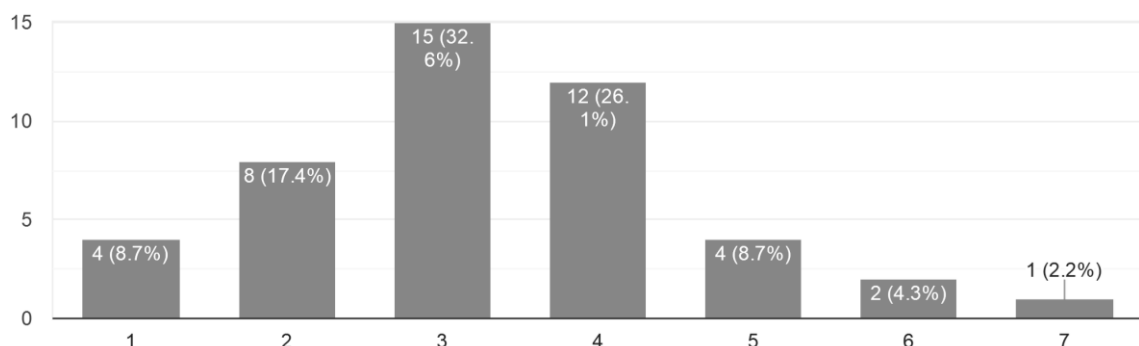

Figuur 4: In hoeverre respondenten bekend zijn met de kunstmarkt in Noord-Nederland en de mogelijkheden hiervan.

Volgens een meerderheid van de respondenten is er geen sprake van een afzonderlijke noordelijke kunstmarkt (58,7%). 26,1% geeft een neutraal antwoord op de vraag in hoeverre er gesproken kan worden van een afzonderlijke noordelijke markt (de schaal loopt van geen noordelijke kunstmarkt naar een sterke noordelijke kunstmarkt). Slechts 15,2% van de respondenten geeft aan echt een afzonderlijke markt te kunnen onderscheiden. Hieruit kan worden opgemaakt dat er dus een onderontwikkelde marktruimte is in de noordelijke kunstsector. Hierbij moet wel afgevraagd worden of dit ook echt nodig is. Meerdere respondenten hebben aangegeven ook in andere regio's te werken en dat de afstand tussen verschillende regio's eenvoudig te overbruggen is.

In hoeverre kun je spreken van een Noordelijke kunstmarkt? (Als deze vraag niet op jou van toepassing is, graag deze vraag overslaan)

46 responses

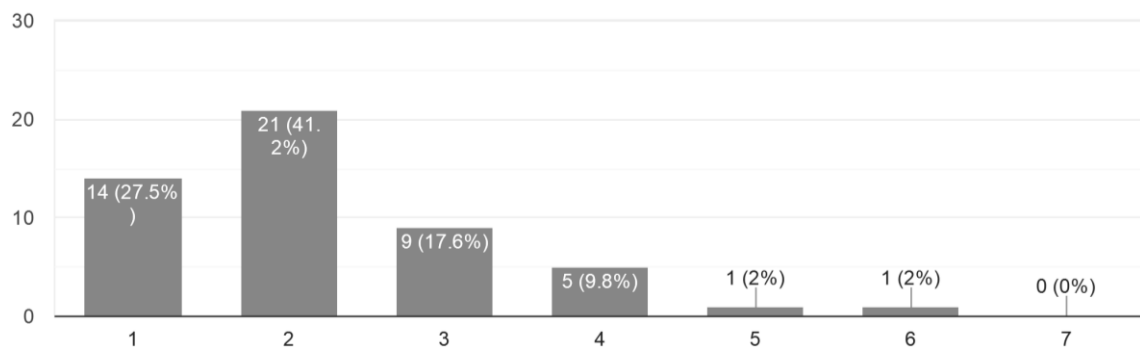
Figuur 5: In hoeverre de respondenten vonden dat er gesproken kan worden van een afzonderlijke kunstmarkt.

De meeste respondenten geven dan ook aan dat noordelijke kunstenaars afhankelijk zijn van (inter)nationale galerieën. Dit kwam naar voren in de vraag: In hoeverre hebben kunstenaars genoeg

aan de Noordelijke kunstmarkt alleen? De schaal hierbij liep van ‘Noordelijke kunstenaars zijn afhankelijk van (inter)nationale galerieën’ naar ‘Noordelijke kunstmarkt is ruim voldoende’.

In hoeverre hebben kunstenaars genoeg aan de Noordelijke kunstmarkt alleen? (Als deze vraag niet op jou van toepassing is, graag deze vraag overslaan)

51 responses

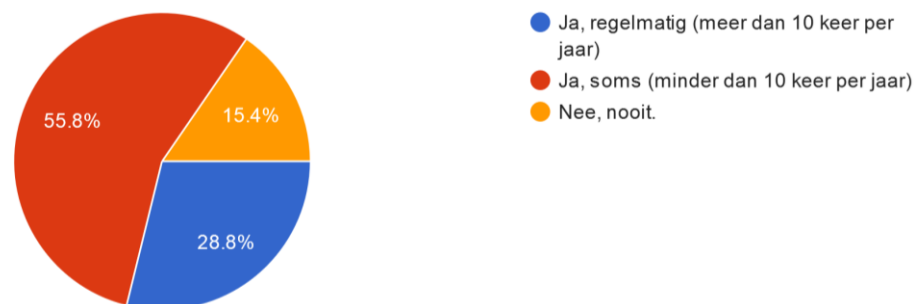

Figuur 6: In hoeverre de respondenten het idee hebben dat kunstenaars genoeg hebben aan een Noordelijke kunstmarkt alleen.

Uit deze resultaten kunnen we opmaken dat de marktruimte in het noorden niet volledig op zichzelf staat en niet volledig ontwikkeld is. 85% van de respondenten die in Noord-Nederland gevestigd zijn werkten dan ook wel eens buiten de regio. 55,8% minder dan 10x per jaar en 28,8% vaker dan 10x per jaar.

Werk je wel eens buiten Noord-Nederland?

52 responses

Figuur 7: Schematische weergave van respondenten die wel of niet buiten de regio werken.

Respondenten die wel eens overwogen hebben de regio te verlaten, of dit daadwerkelijk gedaan hebben (en weer zijn teruggekeerd) ontkrachten het idee dat er elders meer werk is en je er makkelijker aan komt. Zoals al meerdere keren aangegeven, betekent werk/opdrachten elders voor de respondenten niet perse dat ze daar heen moeten vertrekken. Werk- en woonomgeving kunnen los van elkaar staan. Toch denkt een groot deel van de respondenten (54%) dat het kunstklimaat in de drie noordelijke provincies beter tot bloei zou komen zodra er meer verkoopmogelijkheden in de regio te vinden zijn. Ook met betrekking tot het verder uitwerken van talent- en beroepsontwikkeling gaven de respondenten antwoorden die te scharen zijn onder het verbeteren van de marktruimte.

Denk hierbij aan de al eerder genoemde coachingsessies en workshops waarbij zaken aan bod zouden moeten komen als hoe je aan opdrachten komt en hoe je als kunstenaar je product of dienst omzet in monetaire winst. Ook kwamen er suggesties als het algemeen verplichtstellen van honorariumrichtlijnen/Fair Pay Practices. Daarnaast werd er aandacht gevraagd voor een betere ontwikkelde (noordelijke) kunstmarkt, bijvoorbeeld door meer galleries. Maar ook juist voor andere manieren om geld te vergaren als beginnende kunstenaar zoals een basisinkomen, of door start-up fondsen voor mkb's tevens expliciet voor kunstenaars open te stellen. Het is daarnaast belangrijk dat er

goed rekening wordt gehouden met de opties die er voor jonge kunstenaars zijn. Als je begint heb je erg weinig om te investeren in bijvoorbeeld printers, schildermateriaal ed waardoor het een lange tijd duurt voor je een basis hebt. Veel galleries die ik ken nemen meteen 35% bij een expositie, hoe moet een jonge kunstenaar dan kapitaal kunnen opbouwen?

Er werden ook een aantal suggesties gedaan die meer van landelijke aard zijn, zoals de herintreding van de WWIK⁸. Zoals één respondent schreef: "financiële ondersteuning zoals we het vroeger hadden geeft zekerheid en rust om je te ontwikkelen". Aan de andere kant benoemen een aantal respondenten juist het loskoppelen van het financiële plaatje van de kunst: "Er zal ontwikkelingsgericht door overheden geïnvesteerd moeten worden ipv kunst benaderen als vliegwiel voor lokale economie (en toerisme)." Een ander interessant idee om kunstenaars te helpen rond te komen kwam van één van de respondenten van de enquête.

Door de huurprijzen en andere vaste lasten zo laag mogelijk te houden en voldoende goed betaalde parttime banen aan te blijven bieden. Want autonome kunstenaars maken geen kunst om te verkopen, maar om mensen even anders te laten kijken naar de werkelijkheid of anders te denken. Daarom zijn de meeste autonome kunstenaars voor een inkomen afhankelijk van een bijbaantje. Maar zo'n bijbaantje mag ook weer niet teveel tijd en energie in beslag nemen. Want je moet wel ruimte en energie overhouden voor die creatieve en autonome geest en tijd voor onderzoek en ontwikkeling. Maar vaak verdien je met dat soort baantjes (tot 20-24 uur p/wk) te weinig om van rond te kunnen komen. Met name de huur is veel te hoog. Dus wellicht kan er een tegemoetkoming-huurkosten komen voor kunstenaars? Een speciale huursubsidie voor kunstenaars (die ingeschreven staan bij de KVK en dus minimaal 24 uren P/wk aan kunst werken)

Het gebrek aan geld/inkomsten is volgens de respondenten meest voorkomende oorzaak die kunstenaars belemmerd een langdurige praktijk in het noorden te ontwikkelen. Dit toont dus

⁸ De Wet Werk en Inkomen Kunstenaars, van kracht van 2005 tot 2012, bood kunstenaars de mogelijkheid om een aantal jaar een aanvulling op hun inkomen te krijgen als zij met hun werk niet konden rondkomen.

wederom een onderontwikkelde marktruimte. Zo schreef één kunstenaar “Het cliché van kunstenaars zijn arm is er niet voor niets. Ik ben nu 2 jaar zzp kunstenaar en moet waarschijnlijk dit jaar stoppen. Ik heb geen geld voor een goede website, goede prints laten drukken etc.” Volgens de respondenten zijn er te weinig presentatieplekken, te weinig opdrachten, te weinig mogelijkheden voor inkomen buiten gesubsidieerde projecten, een kleine afzetmarkt, te weinig mensen die werk kopen en te weinig (inter)nationale zichtbaarheid. Een van de respondenten schreef dat mensen uit de Randstad niet (altijd) bereid zijn om naar het Noorden af te reizen om hier werk te kopen. “De handelscentra voor hedendaagse kunst liggen nog altijd in Amsterdam en Rotterdam. Daar bevinden zich ook verreweg de meeste kunstkopers, die zelden naar de randen van het land komen. Daar ontbreekt het simpelweg aan tijd, men is niet van slechte wil.” Ook galeriehouder Tsjalling Venema, van galerie with tsjalling (gevestigd in Groningen) bevestigd dit idee. Bij kunstbeurzen in bijvoorbeeld Rotterdam of Den Haag ontmoet hij nieuwe klanten, maar slechts een heel beperkt aantal daarvan komt vervolgens naar zijn galerie in Groningen (Venema in gesprek met auteur)⁹.

Hier zien we wederom een voorbeeld van wanneer de verschillende ruimtes in de biotoop met elkaar overlappen. Het vergaren van inkomsten voor kunstenaars valt voornamelijk onder de marktruimte, maar zodra de overheid er een grotere rol in gaat spelen, belanden we ook in de civiele ruimte. De bovengenoemde mogelijkheden als de negatieve inkomstenbelasting en een huursubsidie voor kunstenaars zijn hier voorbeelden van. Een ander voorbeeld van zo’n overlappende activiteit is een ander soort financieringsvorm als een revolverend fonds of een ronddraaiende subsidie. Deze financieringsvorm is wel regionaal te bewerkstelligen. Het zou mogelijk goede kansen kunnen bieden voor doorgroeimogelijkheden voor bijvoorbeeld kleinschalige galleries in de noordelijke regio. In de culturele sector komen regelmatig investeringen/financieringsbehoeften voor die onvoldoende (markt)rendement opleveren, te kleinschalig zijn of een moeilijk in te schatten risico omvatten.

Met een lage rente of langere aflostermijnen dan commerciële partijen kunnen dit soort culturele investeringen (...) zich doorontwikkelen en terugverdienen. Revolverend of ronddraaiende subsidiegeld, dat na terugkeer in het fonds voor een andere investering in kunst en cultuur kan worden ingezet: opeens komt de euro die je meermalen kunt uitgeven binnen bereik. (Balk 2019/2020, 15)

Dit soort financieringsvormen hebben vaak de vorm van een regionale cultuurlening (Ibid., 16). Deze zijn succesvol. Sinds de introductie van de cultuurleningen wordt meer dan 95% (inclusief rente van 3%) terugbetaald. Investeringen met terugverdienmogelijkheden blijken veel voor te komen in de

⁹ Tsjalling Venema (galeriehouder galerie with tsjalling). Geinterviewd door auteur. 8 april 2020. Opname interview in bezit van auteur.

culturele sector (Ibid., 16). Volgens Balk kan de verdere ontwikkeling van revolverende fondsen de culturele sector substantieel versterken. Het helpt kunstenaars en culturele organisaties in staat te stellen te investeren in hun ontwikkeling, publieksbereik en verdienvermogen. Gevolg: minder afhankelijkheid van de tekortfinanciering van de overheid (Ibid., 17). We the North biedt al een cultuurlening aan. Hiermee verbreedt We the North haar financieringsmix in samenwerking met Cultuur+Ondernemen. “Deze cultuurlening biedt kunstenaars, creatieve ondernemers en culturele organisaties de mogelijkheid om te lenen tegen een scherpe rente. Ze behouden hierbij hun artistieke vrijheid” (We the North 2018, 87). Het is onduidelijk of het hier gaat om ronddraaiende subsidies. Als dit nog niet zo is, zou deze lening omvormen in een ronddraaiend fonds zeker potentie hebben om doorgroeimogelijkheden in het Noorden verder te verduurzamen. Naast dit soort culturele leningen vinden er ook andere (politieke) activiteiten plaats in de civiele ruimte waarmee de kunstsector in het Noorden verbeterd zou kunnen worden. Voordat hierop wordt ingegaan, wordt eerst besproken wat de civiele ruimte precies inhoudt.

De civiele ruimte

De civiele ruimte is, net als de marktruimte productgericht. Maar in tegenstelling tot de marktruimte is er een hoge mate van netwerken (PN). In de civiele ruimte worden kunstwerken tentoongesteld aan een publiek. Denk bijvoorbeeld aan een museum of biënnale, vooral presentatieplekken die met publiek geld gefinancierd worden. Deze instituten zijn gericht op het tentoonstellen van voltooide kunstwerken, maar kunnen functioneren ook als ontmoetingsplek waar informele contacten plaatsvinden. Publiek debat en legitimatie zijn cruciaal in het civiele domein. Publiek gefinancierde kunstinstituten moeten hun aankopen en/of tentoonstellingen, in tegenstelling tot private instellingen, legitimeren. De civiele ruimte trekt daarom kunstkritiek en politieke legitimatie aan. Het publiekelijk onderbouwde argument genereert een maatschappelijk draagvlak en een publiek debat dat volgens Gielen in de marktruimte als totaal overbodig en zelfs verstorend wordt beschouwd (Gielen 2010, 191). Het ontwikkelen/bediscussiëren van legitimatie van kunst(producten) leidt ertoe dat er in de civiele ruimte ook de mogelijkheid tot confrontatie of *dissensus* ontstaat. Het is de plek waar kunsttheorie, kunstkritiek, debat en publieke beleidsevaluaties, subsidiezaken en politieke discussies plaatsvinden. In de civiele ruimte komen kunst, publiek en politiek samen. Volgens de respondenten van de enquête ligt er een rol voor de overheid om het besef van het belang van kunst te kweken in het publiek. Ook werd er geroepen om een koerswijziging; de focus verleggen van amateurkunst en lokale geschiedenis naar meer eigentijdse kunst en dus het publiek bekend maken met deze kunstvorm. Uit deze opmerkingen kan worden opgemaakt dat de respondenten het idee hebben dat het publiek in Noord-Nederland niet altijd even open staat voor moderne kunst. Maar hoe ziet dat publiek er dan uit?

Publiek

Uit het onderzoek van Kolsteeg en Van den Hoogen komt juist naar voren dat het publiek in de regio Noord-Nederland gewend zou zijn aan hoog artistiek niveau (Kolsteeg en van den Hoogen 2018, 33). Het publiek wordt “als kritisch en veelzijdig ervaren” (Ibid., 25). Dit publiek wil zelf een mening kunnen vormen en is inhoudelijk gedreven (Ibid., 25 en 40). Ook in het *Kader voor Noordelijk programma Experimenteerregio 2017-2020* van We the North wordt er gesproken over een open houding en grote bereidheid tot het meedoen aan kunstproducties en festivals van de inwoners/het publiek in Noord-Nederland (We the North s.a.-a, 5). Aan de andere kant geeft een aantal respondenten van de enquête aan dat het regionale publiek beperkt is in grootte en niet altijd even “kunstminnend”. Het zou grotendeels gericht zijn op realisme. Te weinig publiek beperkt kunstenaars volgens de respondenten een langdurige beroepspraktijk te ontwikkelen in Noord-Nederland. Ook het “gebrek aan zichtbaarheid van galerieën voor kopend publiek uit de rest van Nederland/Duitsland” beperkt kunstenaars in deze ontwikkeling. Daarnaast zou het stedelijke publiek vooral in de stad blijven hangen, waardoor manifestaties en evenementen in de regio minder kans krijgen om te ontwikkelen. In een artikel over onder andere publieksbereik en obstakels die het bereiken van meer (divers) publiek bemoeilijken schrijft Van Haeren dat om nieuw publiek te bereiken er geluisterd moet worden naar dit potentiële publiek. Van Haeren, onderzoeker en redacteur bij de Boekmanstichting, geeft de tip om met sleutelfiguren uit de doelgroep te spreken en via (vergelijkbare) culturele instanties er achter te komen wie deze sleutelfiguren zijn (Van Haeren 2019a, 34). Het delen van informatie over bezoekers tussen kunstinstellingen onderling kan gunstig zijn. Hier liggen dus kansen voor de Noordenaars. Door gezamenlijk informatie over hun afzonderlijke publieksgroepen te verzamelen en dit met elkaar en het veld te delen, kunnen publieksgroepen uitgeruild worden. Verder is het voor beginnende kunstenaars belangrijk dat de manieren waarop nieuw werk getoond wordt aan publiek meebewegen in ontwikkelingen in de beroepspraktijk. Zo geeft Brom aan dat er steeds meer voorbij disciplines en sectoren gewerkt wordt, meer interdisciplinair of genre-loos dus. Hij zegt dat er momenteel weinig plaatsen zijn waar dit soort werk getoond kan worden, omdat het niet binnen één discipline past (Brom 2019, 49). Ook hier zouden de Noordenaars op in kunnen spelen, bijvoorbeeld door (zoals ook al gebeurt) faciliteiten uit te wisselen en daarmee op een relatief laagdrempelige wijze interdisciplinaire ruimtes te creëren. Eén van de doelen van We the North is publieksbereik; het aantrekken van nieuw publiek, met nieuwe vormen van publiek, innovatie, spelers en partners (We the North 2018, 29). Volgens We the North is er in Groningen Stad uitzonderlijk veel jong kunstpubliek. “Veel instellingen zijn daar geconcentreerd en bereiken dat publiek zonder al te veel moeite” (We the North 2018, 59). Het is lastiger om het publiek in de uithoeken van de provincies te bereiken. Het is volgens We the North daarom belangrijk om extra ruimte te bieden in de landelijke opdrachten aan de BIS-instellingen. “Ruimte,

bijvoorbeeld in de vorm van een lager aantal producties, waardoor er meer tijd en middelen beschikbaar zijn voor innovatie en de inzet op regionaal publieksbereik” (Ibid., 59).

We hebben nu gezien hoe het publiek in het Noorden eruit ziet én waar op ingezet kan worden om dit publiek te vergroten/te verbreden. Maar waar vinden we dit publiek? In expositieruimtes en presentatie-instellingen.

Expositieruimtes en presentatieplekken

Volgens de respondenten van de enquête zijn er meer van dit soort plekken nodig in Noord-Nederland. 83% van de respondenten gaf dit als antwoord op de vraag wat er nodig is om het kunstklimaat in de regio verder te laten bloeien. In de regio Noord werden in 2019 slechts drie presentatie-instellingen structureel ondersteund door het Mondriaan Fonds, in tegenstelling tot 12 in de Randstad (BKNL 2019, 17).¹⁰ Dit betekent echter niet dat er hier weinig instellingen zijn. Alleen al in de Noordenaars zijn 10 presentatie-instellingen en kunstinitiatieven vertegenwoordigd. De beperkte hoeveelheid landelijk gesteunde instellingen toont een kwetsbaarheid, want wat gebeurt er als er een instelling wegvalt? (We the North 2018, 56). De respondenten vinden dus dat er te weinig presentatieplekken zijn. Zo schreef iemand: “Er moeten heel erg veel meer kunstruimtes komen en een interessant klimaat ontstaan voor verzamelaars”. Volgens een andere respondent zijn er “absurd weinig tentoonstellingsplekken en projectruimtes. Positief hieraan is dat je iedereen snel leert kennen en volop mogelijkheden krijgt voor de ontwikkeling van je werk.” Deze respondent koppelde de kleinschaligheid van de sector aan de positieve samenwerking die ervaren wordt tussen instellingen en kunstenaars, zoals omschreven onder de ruimte van vakgenoten. Een goede samenwerking tussen deze beroepsgroepen is ook van belang in de civiele ruimte. In beide ruimtes is er sprake van een hoge mate van netwerken.

Media

Een andere manier waarmee kunst en publiek met elkaar in aanraking komen in de civiele ruimte is via de media. In 2010 al schreef Boer over kunst en de noordelijke kranten, de *Leeuwarder Courant*, het *Fries Dagblad* en het *Dagblad van het Noorden*, een rijke traditie kennen waarin tentoonstellingen en actuele kunst besproken wordt. Ondanks dat verschillende dagbladen verdwenen zijn door fusies, is er volgens Boer nog steeds aandacht voor beeldende kunst. Echter,

de regelmaat en gedegenheid waarmee eigentijdse moderne kunst uit de drie noordelijke provincies in het verleden werd besproken, lijkt de laatste jaren in het gedrang te komen

¹⁰ In 2020 werden alle aanvragen uit de noordelijke regio door het Mondriaan Fonds toegekend. Dit roept de vraag op of er barrières liggen voor de (kleinere) noordelijke instellingen landelijke financiering aan te vragen en zo ja, wat hier aan gedaan kan worden.

door het inkrimpen van kunstredacties en beperkingen die journalisten worden opgelegd. Ruimte voor opiniërende artikelen wordt nauwelijks geboden en belangrijke initiatieven op het gebied van de eigentijdse kunst moeten het vaak doen met korte vermeldingen of zelfs zonder journalistieke aandacht. Dit werkt uiteraard demotiverend en heeft een ongunstig effect op het provinciale kunstklimaat. (Boer 2010, 153-154)

Ook galeriehouder Venema benoemt het gebrek aan aandacht vanuit de media voor zijn galerie. Volgens hem zit hier ook een groot verschil tussen de media aandacht voor galeries in Friesland en Groningen. In Friesland wordt “praktisch elke galerie tentoonstelling gerecenseerd in de Leeuwarder Courant,” terwijl in Groningen Venema met moeite twee keer per jaar een klein stukje in het Dagblad van het Noorden ziet verschijnen. Voorheen stond er nog vaak iets in de Gezinsbode, elke tentoonstelling werd wel aangekondigd. Dit is inmiddels ook uitgedund naar maximaal één keer per jaar een klein stukje in plaats van een halve pagina met afbeelding. Doordat er minder media aandacht is, wordt mensen bereiken lastiger. In de enquête werden de respondenten niet gevraagd naar hun beeld over de media in Noord-Nederland. Het kan daarom de moeite waard zijn om hier in vervolgonderzoek verder op in te gaan. Hier ligt een kans voor de Noordenaars, niet alleen om in de toekomst te onderzoeken hoe het gesteld is met de media in relatie tot beeldende kunst, maar ook om zelf meer media-aandacht te genereren voor het beeldende kunstklimaat via bijvoorbeeld sociale media (zoals de Noordenaars nu al doen).

Invloed van musea

Naast verschillende media, presentatie-instellingen en galeries, spelen musea ook een belangrijke rol in de civiele ruimte. Musea worden over het algemeen gefinancierd met publiek geld. Deze instellingen moeten hun beleid en daarmee de rol van kunst dus legitimeren in een politieke context. Het beleid van musea hebben invloed op de kunstsector als geheel. Dit kunnen we zien als we kijken naar de focus van de drie grootste musea in de drie verschillende provincies (het Groninger Museum, het Fries Museum en het Drents Museum) en dit vergelijken met het beeld van de kunstsector dat over deze drie provincies heerst. Alle drie de musea zijn opgericht rondom regionaal-historische collecties. Ze kennen verschillende aandachtsgebieden en ontwikkelden betrekkelijk laat een focus rond beeldende kunst. De wijze waarop invulling gegeven wordt aan beeldende kunst verschilt. Van deze drie richten alleen het Groninger Museum en het Fries Museum zich structureel op eigentijdse moderne kunst. Volgens Hans Boer, die onderzoek deed naar particuliere verzamelaars van eigentijdse kunst in Noord-Nederland, ligt het belangrijkste verschil tussen het Fries Museum en het Groninger Museum in de aandacht voor regionale kunstenaars. Het Fries Museum heeft sinds midden jaren '90 relatief veel werk verzameld van Friese kunstenaars, terwijl het Groninger Museum in haar beleid zich niet perse gericht heeft op het regionale aanbod. Het Drents Museum focust zich

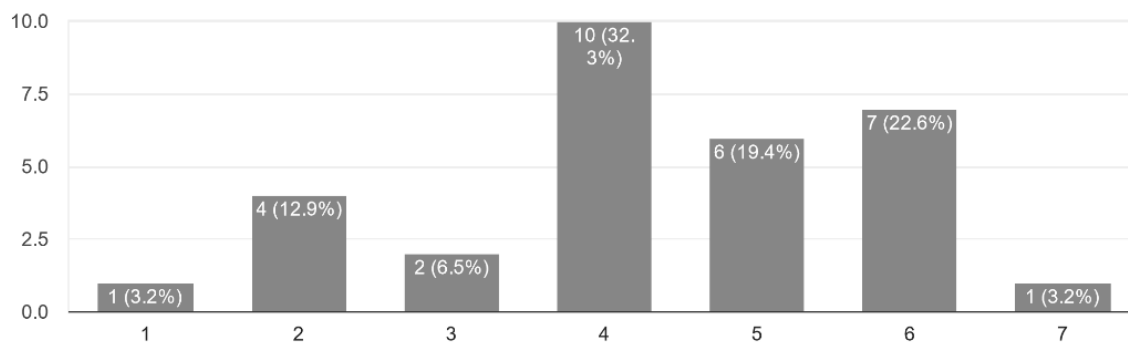
met name op figuratieve en realistische kunst (Boer 2010, 94-95). Volgens Boer heeft het verschillende beleid van de verschillende musea invloed op wat voor soort kunst er in deze provincies verhandeld wordt. Er valt ook een interessante overeenkomst op te merken tussen het beleid van deze musea en het beeld van de provincie waar die musea in liggen. Wat hier oorzaak is en wat gevolg is niet eenvoudig te onderscheiden. Vervolgonderzoek zou verder in kunnen gaan op wat nu precies invloed heeft op wat en of de overeenkomst tussen musea en het beeld van de kunstsector in de provincie van die musea überhaupt gegrond is. Het is wel interessant genoeg om hier al te noemen. Zeker ook omdat er nog best wel verschillen zijn tussen de drie noordelijke provincies (hier wordt in een volgend hoofdstuk verder op ingegaan). Kortgezegd heerst het volgende beeld. De kunstsector in Drenthe wordt als het minst levendig gezien, deze zou meer behouden en traditioneel zijn en er is voornamelijk aandacht voor amateurkunst en cultureel erfgoed. Dit komt enigszins overeen met het de visie van het Drents Museum, waar geen specifieke aandacht is voor hedendaagse kunst, maar waar een meer bredere aandacht is voor verhalen over archeologie, kunst en geschiedenis. In Friesland zou er veel aandacht zijn voor regionale kunstenaars en meer ruimte voor nieuwe ontwikkelingen en experiment dan in Drenthe. Er wordt ook wel gesproken over 'klassieke Friese kunst', poëtische, lyrische kunst met veel aandacht voor het landschap. Het Fries Museum richt zich dan ook op de waardering voor kunst en geschiedenis van en in Friesland. Het beeld dat over Groningen heerst komt niet direct overeen met het kunstbeleid van het Groninger Museum zoals door Boer omschreven. De meningen over het GM verschillen dan ook. Aan de ene kant zou het programma en het beleid van het museum te veel naar het publiek toegeschreven zijn, zonder overkoepelende visie. Aan de andere kant wordt het GM juist gezien als aanzuigende factor, met verrassende exposities. Dit laatste komt dan wel weer overeen met het beeld over Groningen; als meest levendig en experimenteel van de drie provincies. En dit komt dan weer overeen met het beleid van het Groninger Museum; het museum omschrijft zichzelf als extrovert, eigenzinnig en veelkleurig.

Relaties overheden en culturele leiders/instellingen

In de civiele ruimte vindt niet alleen een samenkomst plaats tussen kunst en publiek. In deze ruimte vindt namelijk ook belangrijke rol weggelegd voor de overheid. Het is daarom van belang om te weten hoe de banden tussen overheden onderling zijn en tussen overheden en andere actoren, zoals kunstinstellingen en culturele leiders. De respondenten van de enquête ervaren het contact tussen kunstinstellingen en overheden als overwegend positief en is er met name goed vertrouwen in het contact tussen deze partijen. Ook wordt het contact als overwegend vruchtbaar gezien. Zie figuur 9, 10 en 11.

Hoe ervaar jij het contact tussen kunstinstellingen en overheden? (Als deze vraag niet op jou van toepassing is, graag deze vraag overslaan)

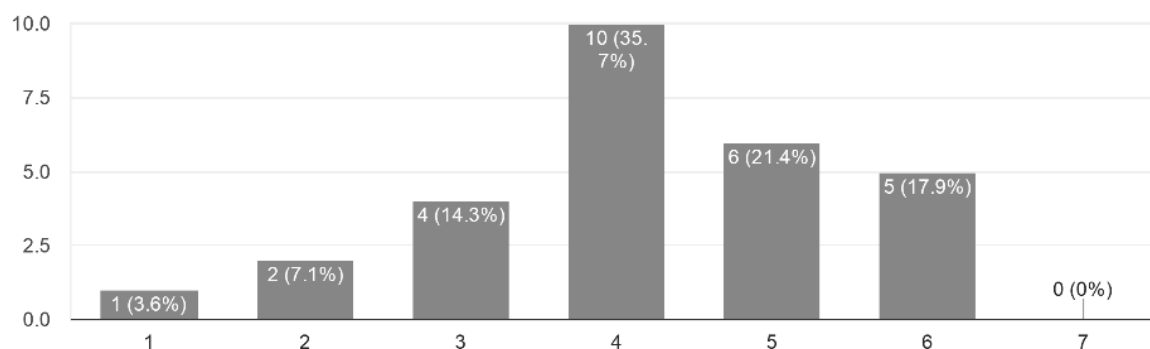
31 responses

Figuur 9: Hoe respondenten het contact tussen kunstinstellingen enerzijds en overheden anderzijds ervaren. Schaal van 1: zeer slecht contact tot 7: zeer goed contact.

Hoeveel vertrouwen ervaar jij tussen kunstinstellingen en overheden? (Als deze vraag niet op jou van toepassing is, graag deze vraag overslaan)

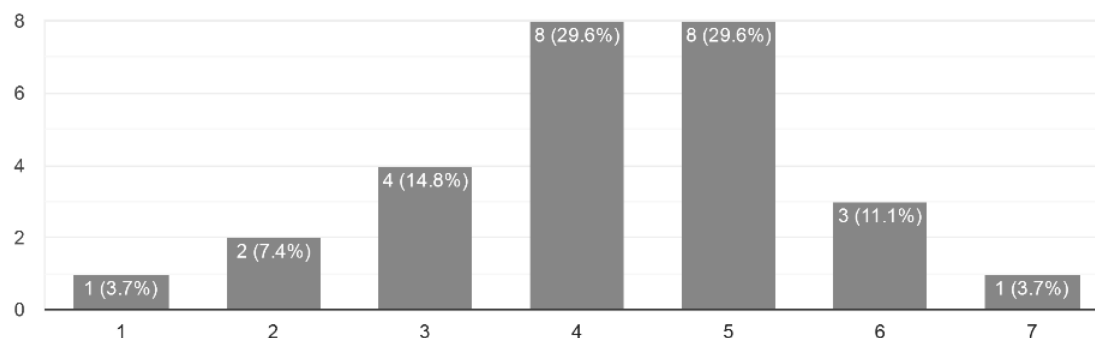
28 responses

Figuur 10: Hoe respondenten het vertrouwen ervaren tussen kunstinstellingen enerzijds en overheden anderzijds. Schaal: 1: geen vertrouwen tot 7: zeer veel vertrouwen.

Hoe ervaar jij de samenwerking tussen kunstinstellingen en overheden? (Als deze vraag niet op jou van toepassing is, graag deze vraag overslaan)

27 responses

Figuur 11: Hoe respondenten de samenwerking ervaren tussen kunstinstellingen enerzijds en overheden anderzijds. Schaal: 1: zeer moeizaam tot 7: zeer vruchtbaar

Hoewel het contact tussen instellingen en overheden overwegend positief wordt gezien, gaven de respondenten ook aan dat een te bemoeizuchtige overheid, die “te vaak, te lang dezelfde instellingen/semi-ambtenaren blijft financieren”, kunstenaars kan belemmeren een langdurige praktijk in het noorden te ontwikkelen. Culturele leiders in het onderzoek van Kolsteeg en Van den Hoogen omschrijven dan ook dat in de praktijk omgaan met overheden niet altijd zo makkelijk is als gedacht. “Cultureel leiders geven aan dat op gemeenteniveau het blikveld te smal is en de capaciteit voor het voeren van een inhoudelijk gesprek met makers te klein” (Kolsteeg en Van den Hoogen 2018, 28). Daarnaast worden de behoefte aan zakelijke controle en onoverkomelijke procedures als hinderlijk ervaren. Culturele leiders missen vaak kwaliteit in het gesprek over de artistieke inhoud. Anderen zijn echter tevreden met de kwaliteit van de dialoog, en enkele respondenten in het onderzoek van Kolsteeg en Van den Hoogen geven juist aan dat het eenvoudig is om contact te krijgen met beleidsmakers. Volgens Kolsteeg en Van den Hoogen zal de relatie verbeteren als “ambtenaren in hun eigen organisatie meer onderlinge connecties kunnen maken, en meer kunnen werken aan wederzijds vertrouwen en gedeelde ambities tussen cultureel leiders en beleidsmakers (Ibid., 28-29). Ook tijdens het symposium *Kwaliteit in context*, ging het onder andere over samenwerking tussen verschillende (lagen) overheid.¹¹ Zo merkte Daphne Wassink (strategisch adviseur Provincie Overijssel/Regio Oost), die de Raad voor Cultuur verliet en in Zwolle ging werken, dat er in deze provincie een geheel andere culturele infrastructuur is dan vermoed. Juist negatieve adviezen vanuit Den Haag, hoe correct en steekhoudend ook, hebben directe impact. Helaas betekent dit vaak een verarming van de culturele context in de regio. Wassink is van mening dat er bovenal gezocht moet worden naar kwaliteit in relatie tot de context en de regio, niet alleen van het product of de instelling zelf. (We the North s.a.-b, 2) In het symposium kwam naar voren dat observaties zoals deze mogelijk zouden kunnen leiden tot andersoortige kwaliteitscriteria, die beter aansluiten bij culturele infrastructuren in verschillende regio’s (Ibid., 3). Het zijn dus niet alleen kunstprofessionals die inzien dat een beter contact tussen overheden onderling en overheden en kunstinstellingen nodig is. Ook ambtenaren zien dit in. Zo ook Paul de Rook, wethouder cultuur Groningen. Hij benadrukte tijdens het symposium dat het van groot belang is

om als veld te weten voor wie je het doet. Bestuurlijke invloed is daarbij slechts van ondergeschikt belang, de inhoud moet centraal staan. Het is belangrijk om van daar uit de dialoog aan te gaan, zodat kwaliteit een prominentere plaats in de beoordeling krijgt. (Ibid., 3)

We the North heeft als één van de doelen een intensievere samenwerking tussen Rijk en de noordelijke overheden in cultuurbeleid vanuit gedeelde verantwoordelijkheid (We the North 2018,

¹¹ Het symposium werd georganiseerd door We the North op 10 november 2017.

29). Ook in het onderzoek van Kolsteeg en Van den Hoogen wordt “samenwerking tussen overheden (...) meerdere malen genoemd als een voorwaarde voor het in stand houden van de infrastructuur” (Kolsteeg en Van den Hoogen 2018, 21). Sjoerd Wagenaar, artistiek leider van *PeerGroup*, gaf tijdens het *Kwaliteit in Context*-symposium aan dat een belangrijke eerste stap in een betere verhouding tussen de kunstsector en overheden is dat overheden de praktijk beter moeten leren kennen. “Kom kijken bij voorstellingen en projecten, zie wat de makers en het publiek ervaren. Plaats de maker en zijn succes in context” (We the North s.a.-b, 1-2). In de Boekmanlezing *Een plek voor makers in de stad* met Henk Vinken en Bart de Zwart was er ook aandacht voor de communicatie tussen overheden/financiers en makers, instellingen en bestuurders. Vinken gaf aan dat bij een gebrek aan netwerk ook een gedeelde identiteit mist. Volgens hem denken partijen dan sneller in economische waarden, en zal er minder snel gezamenlijk actie ondernomen worden, omdat mensen dan minder proactief werken. Tijdens de Boekmanlezing werd aan de zaal de vraag gesteld of deze behoefte aan een productieve vertrouwensband tussen verschillende partijen er ook is. Er werd instemmend op gereageerd (Van Haeren 2019b). Vinken benadrukte nog dat de kwantiteit aan samenwerkende organisaties niet zozeer belangrijk is, maar dat het vooral gaat om het verbinden van verschillende (kunst)disciplines (Ibid). Hier ligt dus een rol voor de Noordenaars. Zij kunnen als collectief beklemtonen hoe belangrijk deze samenwerking is én een start maken in deze samenwerkingen. Daarnaast zouden de Noordenaars samen kunnen werken in de aanvraag van subsidies bij fondsen. Dit is voor kleine en middelgrote instellingen namelijk een enorme taak. Deze missen vaak de middelen, tijd en organisatorische kracht die de complexe aanvraagstructuren van instellingen vragen. Naast onderlinge samenwerking om de aanvragen van de Noordenaars te verbeteren, ligt er ook een kans om te lobbyen voor een eenvoudiger aanvraagstructuur voor kleine en middelgrote instellingen. Met de huidige structuren worden deze instellingen namelijk onevenredig belast (We the North s.a.-b, 2).

We hebben in de afgelopen hoofdstukken gezien hoe de noordelijke artistieke biotoop er ongeveer uit ziet, maar waarom is het belangrijk dat de vier verschillende ruimtes goed functioneren? Op deze vraag wordt in het volgende hoofdstuk antwoord gegeven.

Een gezonde biotoop

Zoals eerder omschreven verplaatsen kunstenaars en andere actoren zich door alle vier de ruimtes. Door het bewegen door de verschillende ruimtes ontwikkeld de kunstenaar haar beroepspraktijk. Daarvoor is het van belang dat de gehele biotoop zelf ook in balans is, omdat elke ruimte iets anders biedt. De vier ruimtes zijn altijd met elkaar verbonden en vullen elkaar aan. We hebben in de loop van het verslag al gezien dat bepaalde activiteiten in verschillende ruimtes invloed hebben. De samenwerking tussen kunstenaars en kunstinstellingen is bijvoorbeeld van belang in de ruimte van de vakgenoten én in de civiele ruimte. Het belang van een goede samenwerking gaat zelfs nog verder. Het is namelijk ook belangrijk in de domestieke ruimte van de kunstenaar. Om zichzelf hierin te kunnen ontwikkelen, heeft de kunstenaar een vooruitzicht nodig van voldoende expositiemogelijkheden en tevens inkomstenvergaring. Op deze manier heeft een goede samenwerking tussen kunstenaars en instellingen zelfs invloed op de marktruimte. De verschillende ruimtes zijn dus op meerdere manieren met elkaar verbonden. Zo biedt de domestieke ruimte niet alleen een plek voor individuele reflectie, maar ook de mogelijkheid om je terug te trekken uit de soms hectische sociale storm van de kunstwereld (Gielen 2010, 192). Dit geldt niet alleen voor de kunstenaar, maar ook voor de curator, galeriehouder, de verzamelaar en zelfs het publiek. In de domestieke ruimte krijgt het publiek de kans om in een catalogus of kunstwerk te duiken in de intimiteit van de eigen ruimte. De domestieke ruimte is nodig voor individuele, artistieke reflectie. De ruimte van de vakgenoten, in tegenstelling tot de domestieke ruimte, begint vanuit een reflexiviteit die ontstaat in interactie met anderen. Dit leidt tot een gevoel van (internationale) mogelijkheden, dankzij een bewustzijn van wereldwijde artistieke ontwikkelingen en debatten. De ruimte is voornamelijk van én voor artistieke vakgenoten. Het doel is artistieke ontwikkeling van een hoog niveau, die nog niet altijd toegankelijk of begrijpelijk is voor het algemene publiek. De ruimte van de vakgenoten staat in contrast met de markt, omdat de legitimatie die ontstaat in de ruimte van de vakgenoten hoog gewaardeerd wordt binnen het professionele kunstsysteem. Er is dus sprake van een ander waarde-regime dan in de marktzone, waarin, naast media en politieke belangen, vooral economische belangen de overhand hebben. Gielen vermoedt dat de marktzone daarentegen weer belangrijk kan zijn om de autonome, artistieke, en experimentele plek van de domestieke ruimte en die van vakgenoten door kunst in een bredere sociale context te laten erkennen (Ibid., 192-193). In de bewoording van Gielen:

The tourist or lay person who visits an event with great pleasure, the politician who is happy to use the opportunity for electioneering, and the media which talk about the readership and viewing figures are perhaps more likely to tolerate the domestic zone and above all the

domain of the artistic *Gemeinschaft* than those that show no artistic interest at all. (Ibid., 193)

Vanuit die redenering voegt de markt dus ook op een niet-economische manier waarde toe aan de domestieke ruimte en de ruimte van de vakgenoten. De marktruimte wordt gedomineerd door het “quantitative accumulation regime”, denk hierbij aan geld, aantal kunstwerken in een tentoonstelling, aantal stemmen of aantal bezoekers/lezers/kijkers. Juist hierin verschilt de civiele ruimte (PN) van de marktruimte. In deze laatste zone wordt artistieke waarde publiek verdedigd met woorden of argumenten. Deze civiele zone is daadwerkelijk heterogeen; economische, politieke en media waarde-regimes hebben er evenveel invloed. Zoals Gielen zegt “the civil space is, in other words, all about the publicly defensible choice, and it is important that it is always implicitly communicated that it is just one of the possible choices” (Ibid., 193). Volgens Gielen is één ding is duidelijk; als één zone overheerst, is er een gevaar dat artistieke dynamiek verloren gaat. Het leidt namelijk tot een status quo in de kunstwereld (Ibid., 193). Gielen schetst in zijn publicaties dat het marktdenken (op globaal niveau) een te grote overhand heeft. Dit bedreigt de ruimte voor publiek argument en verdringt artistieke innovatie (Ibid., 194-195). Door globalisering, postfordisme en neoliberalisme wint de ruimte van de markt terrein ten opzichte van de andere drie ruimtes en gaan de waarde-regimes van de markt ook spelen in de andere ruimtes (Borghuis, 38). Een voorbeeld hiervan in Noord-Nederland is het marktdenken dat in de civiele ruimte aanwezig is en daarmee weer invloed heeft op de ruimte van de vakgenoten. Denk aan het broedplaatsenbeleid waarin kunstenaars een nieuwe betekenis aan hun omgeving zouden moeten bieden en kunstenaars dus potentieel in de rol van de sociale werker plaatst. Op deze manier wordt cultuur gekwantificeerd en gelegitimeerd vanuit het civiele en marktdenken. Dit kan problematisch zijn. Als de verschillende zones (te veel) op elkaar lijken, zijn er geen verschillende plekken meer waar kunstenaars heen kunnen en dus geen plaatsen meer voor verdere ontwikkeling. Dit leidt tot stagnatie in de kunstsector. In de woorden van Gielen:

At every biennale the same art, the same ideas and upcoming trends. The artist already knew: nothing so uninspiring as routine, as always having to take the same route, and nothing so deadly as to work with the same, or safe materials. (Gielen 2015, 15)

Daarnaast, zegt Gielen, leidt juist de exponentiële expansie van de markt ertoe dat de markt zelf minder divers, saaier en on-inspirerend wordt. Met andere woorden, het indringen van het marktdenken in andere zones buiten de markt creëert een soort whiplash vanuit die zones naar de marktzone. De markt verliest zijn kleur, als gevolg begint de vrijemarkt te wankelen (Ibid., 15). Volgens Gielen hebben kunstenaars in deze politiek-economische context (van het

postfordisme/neoliberalisme) weinig kans succesvol te zijn. Hij stelt dat ze, om te overleven, hun eigen routes moeten vormgeven, los van de markt en de subsidiegevers. Kunstenaars kunnen volgens Gielen alleen hun autonomie waarborgen als ze routes vinden los van publieke en private bestaande patronen. Het idealistische idee waar Gielen op uitkomt, is dat kunstenaars moeten denken op een economische, politieke én artistieke manier. Sterker nog, hij stelt voor dat kunstenaars hun eigen economie en politiek moeten creëren. Hiervoor hebben ze echter veel anderen nodig, het liefst ook mensen zonder artistieke ambitie (Ibid., 17-18).

Only by committing to a heterogeneous group of activists, economists, ecologists, political scientists, sociologists and other 'do-it-yourselfers', well away from the professional art world and well-trodden biennale circuit, can artists carve their own road. (Ibid., 18)

Voor Gielen betekent dit dat kunstenaars nieuwe organisatievormen moeten vinden. Co-operatieve hybride organisatievormen waarbij politiek, economie, democratie en eigenaarschap, maar ook professionele en persoonlijke levens elkaar constant doorkruisen. De hybride vorm van de organisatie kan flexibele antwoorden vinden voor de hybride context waarin ze zichzelf begeven (Ibid., 18). Gielen ziet meerdere van dit soort organisaties over de wereld trekken. Hun gevoel van solidariteit en collectiviteit houdt ze uit de 'greep' van de 'hysterische' markt. Ze halen energie uit diversiteit, singulariteit, complementariteit en betrokkenheid, ze stoten bourgeois individualisme en bezittingsdrang van zich af.

It is within these heterogeneous collectives that artists who want to go beyond market and state can recover their singular voice. Only a close-knit traveling community can hope to reclaim and defend this space for singularity today. Artists, therefore, are fully aware that their artistic freedom can only survive as a shared freedom. (Ibid., 18)

Ook in Nederland zijn er de afgelopen jaren veel co-operatieve kunstcollectieven opgestaan. Zie hiervoor bijvoorbeeld *Het grote Micro Art Initiatives onderzoek 2019 in Metropolis M* (Van Geijn 2020). Volgens Brom kan zo'n samenwerking vele verschillende vormen aannemen, van formeel tot informeel en van langdurig tot kortdurend. Ook kunnen ze om verschillende redenen tot stand komen. Door de groeppvorming en samenwerking kan zo'n collectief een breder gesprek over bijvoorbeeld de rol van kunst en kunstenaars in de maatschappij voeren. Uit het artikel van Van Geijn blijkt echter wel dat deze groepen kwetsbaar zijn. Er wordt gewerkt met zeer kleine budgetten, die ook nog eens veelvuldig uit de betrokkenen zelf gefinancierd worden (Brom 2020). Deze micro art initiatieven zijn echter wel belangrijk in de biotoop. Van Geijn omschrijft ze als de humuslaag voor jonge kunst en kunstenaars. "[Z]eker in tijden waarin jonge kunst het moeilijk heeft passende vertoningsvormen te vinden" is het belangrijk dat deze laag behouden blijft (Van Geijn 2020). De

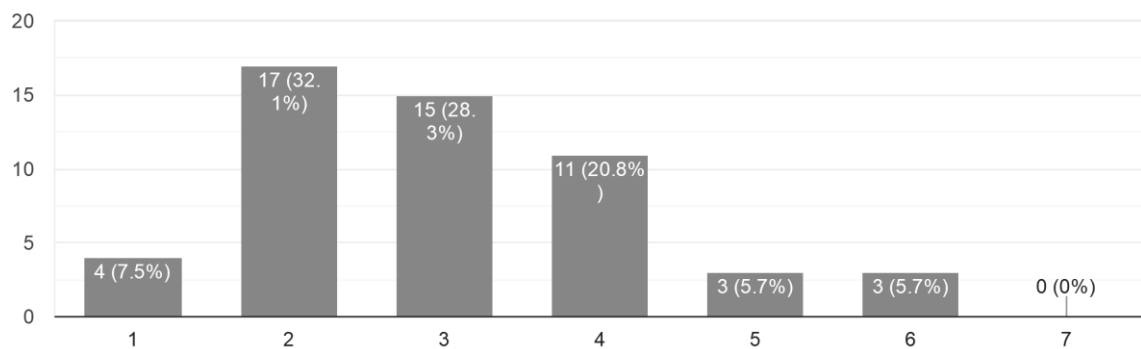
initiatieven zijn vaak vindingrijk en flexibel, ze bewegen snel van locatie naar locatie, en nemen allerlei verschillende gedaantes aan, “van readingsessies, huiskamerexposities, anonieme veilingen, een varende residentie, een mobiele tent, tot aan een digitale expositieruimte. Als er avontuur in de kunstwereld is, dan hier” (Ibid.). De Noordenaars kunnen gezien worden als één van deze micro art initiatieven. Ze kunnen helpen met het ondersteunen van de gehele biotoop, zeker met de informatie die in dit onderzoek verzameld is. In het concluderende hoofdstuk zullen alle mogelijkheden die er voor de Noordenaars liggen om de kunstsector in Noord-Nederland duurzamer en levendiger te maken herhaald worden. Voor dat we hier aan toe komen is het eerst nog belangrijk om het onderscheid tussen de drie verschillende provincies in het noorden te behandelen, aangezien zelfs zo’n kleine sector als Noord-Nederland geen monoliet is.

Verschillen binnen Noord-Nederland

In dit hoofdstuk gaat het om het beeld dat er van de drie provincies heerst. De basis hiervoor ligt bij de resultaten uit de enquête. Het gaat hier dus om aannames van mensen in het veld. De respondenten werden gevraagd in hoeverre er sprake is van een levendige kunstsector in de drie afzonderlijke provincies. Ze werden gevraagd een score te geven van 1 tot 7, waarbij 1 stond voor geen levendig klimaat en 7 voor een zeer levendig klimaat. De resultaten daarvan waren als volgt:

In hoeverre is er volgens jou sprake van een levendig beeldende kunstklimaat in Drenthe?

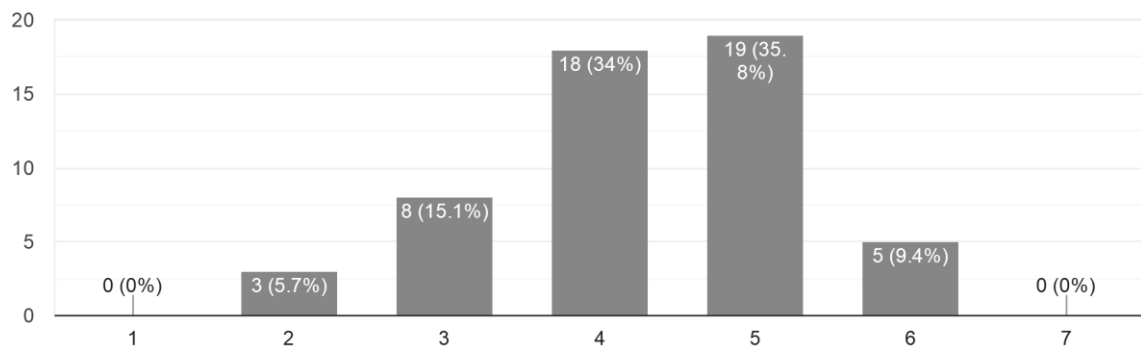
53 responses

Figuur 12: In hoeverre er volgens de respondenten sprake is van een levendig kunstklimaat in Drenthe.

In hoeverre is er volgens jou sprake van een levendig beeldende kunstklimaat in Friesland?

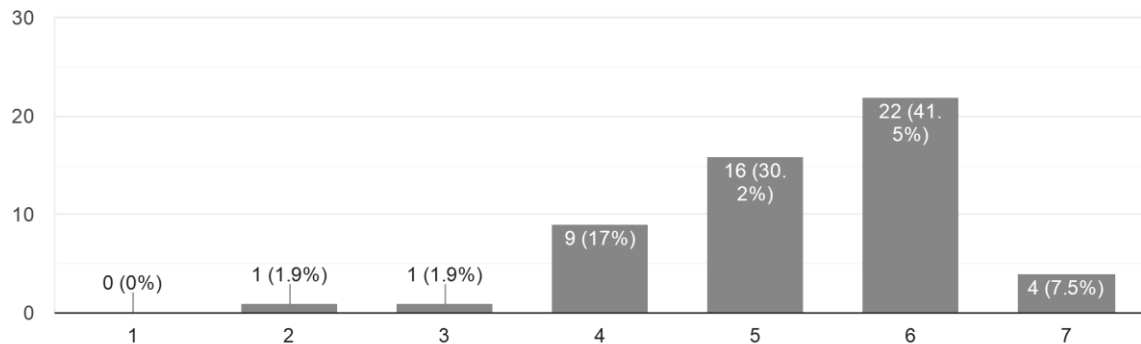
53 responses

Figuur 13: In hoeverre er volgens de respondenten sprake is van een levendig kunstklimaat in Friesland.

In hoeverre is er volgens jou sprake van een levendig beeldende kunstklimaat in Groningen?

53 responses

Figuur 14: In hoeverre er volgens de respondenten sprake is van een levendig kunstklimaat in Groningen.

Zoals te zien valt in de grafieken wordt het kunstklimaat in Drenthe gezien als minst levendig. Daarna wordt het klimaat in Friesland en vervolgens in Groningen als meest levendig gezien. Waar de respondenten vandaan komen, reflecteert deze antwoorden. Het merendeel komt uit Groningen (58,5%), daarna komt een groot deel uit Friesland (26,4%) en 15,1% woont in Drenthe. De respondenten werden ook per provincie gevraagd wat de provincie onderscheidt van de andere twee noordelijke provincies. Hieruit komt naar voren dat Drenthe de meest onbekende provincie is.

Drenthe

Een behoorlijk aantal respondenten gaf aan niets of vrijwel niets te weten over deze provincie. Verder werd vaak genoemd dat het daar schraler gesteld is met de kunstsector. De kunst die er vandaan komt/getoond wordt, wordt als traditioneler en meer behouden gezien. Daartegenover worden de ruimte, het landschap en vrijheid genoemd als positieve factoren in de provincie. Het antwoord van een van de respondenten combineert deze twee ideeën in haar antwoord:

Ik kom zelf niet uit Drenthe maar heb het idee dat het kunst klimaat daar iets minder levendig is. Ik denk wel dat er veel gebeurt, maar ik heb niet het gevoel dat daar een hele hechte of actieve kunst scene is die graag nieuwe dingen wil doen. Mijn gevoel bij Drenthe is misschien wel dat het een beetje conservatiever is; niet zo zeer heel vernieuwend. Maar aan de andere kant is er juist heel veel fysieke ruimte wat ook veel ruimte kan bieden om nieuwe dingen te doen. Het is waarschijnlijk ook een stuk betaalbaarder dus is er minder geld nodig om dingen te doen wat weer meer ruimte biedt.

Ook worden een aantal instellingen genoemd die een positieve bijdragen leveren aan de kunstsector in Drenthe, zoals Into Nature en het Drents Museum. Hoewel tevens aangegeven wordt dat het Drents Museum weinig aandacht heeft voor de inhoudelijke, avontuurlijke kant van hedendaagse kunst. Over de rol van overheden in Drenthe wordt gezegd dat er veel sturende invloed is, terwijl er

ook juist gezegd wordt dat er minder bemoeizuchtige overheden zijn dan in Groningen. Er heersen dus tegenstrijdige ideeën over de civiele ruimte in Drenthe. Een andere respondent zei bijvoorbeeld:

Drenthe heeft een projectmatig kunstbeleid, dat vrij traditioneel van aard is. De enige structureel ondersteunde instelling is het Drents Museum waar het in eerste instantie om de grote bezoekersstroom gaat en niet om de inhoudelijke betekenis van het museum in de kunstsector.

Het algemene beeld van Drenthe dat naar voren komt is van een ruime, rustige provincie waarin de professionele hedendaagse kunst niet ver ontwikkeld is en aanzienlijk minder actief is dan de andere twee provincies. Interessant om hierbij te vermelden is dat in Drenthe de hoogste participatiegraad ligt in 'amateurkunst' van alle Nederlandse provincies. Hier zijn bijzonder veel inwoners die "schilderen, tekenen, of op een andere manier beeldende kunst beoefenen" (Boekmanstichting 2018).

Friesland

Volgens de respondenten is het beeldende kunstklimaat in Friesland levendiger dan in Drenthe, maar minder levendig dan in Groningen. Een van de respondenten omschreef Friesland dan ook als "mini versie van Groningen, wel levendig, maar klein". Gevraagd naar wat Friesland onderscheidt van de andere twee provincies in het Noorden gaven de respondenten tegenstrijdige antwoorden. Aan de ene kant wordt Friesland gezien als plek waarin voornamelijk oudere kunstenaars wonen, die meer klassiek werk maken en is het er lastiger voor starters om een plek te verwerven. Aan de andere kant geven respondenten aan dat er in Friesland veel ruimte is voor experiment en toont het Fries Museum regelmatig nieuwe ontwikkelingen. Instellingen als Kunsthuis Syb en Stichting VHDG bieden ruimte voor jonge kunstenaars. Terwijl sommige respondenten aangeven dat het contact leggen met bijvoorbeeld galeriehouders relatief eenvoudig gaat, benoemt een andere respondent dat ontmoetingen tussen makers en publiek beperkt is. Over de soort kunst dat er gemaakt wordt en de soort kunstenaars die er werken wordt door verschillende respondenten aangegeven dat er met name oudere kunstenaars werken die redelijk klassiek werk maken. Een van de respondenten omschreef het als volgt:

Bij Friese kunst denk ik aan overwegend abstracte kunst, de verstillings en eenvoud. Zoals Tjibbe Hooghiemstra en Christiaan Kuitwaard. En zie vooral de exposities in museum Belvedere, het Melklokaal en Kunstlokaal no8. De stilte, rust, het alledaagse en de 'weidsheid' van Friesland zie of voel je in het werk van de Friese Kunstenaars.

In het soort kunst dat gemaakt wordt, werd een verschil aangemerkt tussen stad en omgeving: “de omgeving van Friesland is ook rijkelijker bezaaid met kunstenaars en galleries. Hier lijkt het er een stuk conservatiever/klassieker aan toe te gaan, waardoor deze omgeving voor mij ook niet echt cultureel stimulerend aanvoelt.” Het verschil tussen Leeuwarden en de rest van de provincie werd ook door andere respondenten benoemd. Zo schreef iemand anders: “Ik denk dat in Leeuwarden het kunstklimaat veel actiever is, hier zijn meer verschillende soorten organisaties en ook de popacademie”. Daarnaast werd meerdere keren genoemd dat Culturele Hoofdstuk Leeuwarden Friesland 2018 een sterke impuls gegeven heeft aan het culturele klimaat in de stad en de provincie. Zo schreef een van de respondenten: “Friesland heeft met culturele hoofdstad een enorme impuls gekregen, alleen al de manier waarop bijvoorbeeld overheden over kunst en kunstenaars praten (innovatieve waarde etc etc) is echt anders en serieuzer geworden. Meer ruimte voor experiment, meer ruimte voor kunst in het dagelijks leven.” Naast de ‘klassieke Friese kunst’ is er volgens de respondenten nu ook meer aandacht en mogelijkheid om experiment en vernieuwing in Friesland tot uiting te laten komen. Een laatste punt dat een aantal keer naar voren gehaald werd is dat er in Friesland veel aandacht is voor de regionale cultuur (de taal) en regionale kunstenaars. Een van de respondenten vat het algemene beeld van de provincie goed samen: “In Friesland zijn meer grote kunstinstellingen dan in Drenthe maar minder dan in Groningen. Het klimaat is iets progressiever dan in Drenthe maar ook weer minder dan in Groningen. Er is relatief veel aandacht voor de regionale taal en cultuur.”

Groningen

Voor de respondenten is het duidelijk dat Groningen het meest levendige kunstklimaat heeft. Hier is de meeste ruimte voor experiment en ontwikkeling. Zo schreef één van de respondenten dat er in de provincie aanzienlijk groter draagvlak is voor experimentele kunst en dat er meer kunstopdrachten zijn. Veel van de respondenten noemen de kunstacademies - Minerva en het Frank Mohr Instituut – en de universiteit/kunstprogramma’s aan de universiteit als onderscheidende factoren ten opzichte van de twee andere provincies. Het trekt kunstenaars en kunst-geïnteresseerden en kweekt ze. Eén van de respondenten formuleerde het als volgt:

Groningen heeft met Minerva en het FMI veel actieve jonge kunstenaars. Dit vertaalt zich naar de ateliergebouwen, biotoop etc. Met Sign en Resort mooie mogelijkheden voor eerste tentoonstellingen. Beide initiatieven zijn open en makkelijk te benaderen. Aanwezigheid Conservatorium en Universiteit maken cross-overs mogelijk. Dit gebeurt ook steeds vaker.

Dit was niet de enige keer dat het bestaan en mogelijkheid van overlap en mix tussen verschillende disciplines genoemd werd. Een andere respondent schreef bijvoorbeeld: “The line between the visual

art sector, experimental music and performances is getting thinner. There is a good mixture of everything and its easily accessible for a wider public.” Volgens een andere respondent is het bestaan van de kunstacademie en klassieke academie heel belangrijk voor het beeldende kunstklimaat, omdat het leidt tot een meer levensvatbare situatie voor galeries. De respondenten geven met andere woorden dus aan dat een ruimte van vakgenoten, waarin kunstprofessionals met elkaar in contact komen en de mogelijkheid krijgen om met elkaar te discussiëren over werk – zoals in kunstacademies gebeurt – van groot belang is voor de levendigheid van het kunstklimaat. Door de aanwezigheid van de verschillende soorten opleidingen is de ruimte van vakgenoten in Groningen het best ontwikkeld van de drie noordelijke provincies. Naast de opleidingsinstituten worden ook andere initiatieven en instellingen als reden genoemd waarom deze provincie het meest levendig is. Zo zegt een respondent: “As a resident here and an active member of the environment, I would say that in Groningen there are new collectives, platforms and organizations bubbling up all the time.” Een ander zei: “More exhibition spaces, more artists, more art education, more subsidies”. “Hier zijn de meeste kunstinstellingen van het noorden. Er is relatief veel budget, sprake van een internationale oriëntatie en een divers en breed ondersteund progressief kunstklimaat. De experimentele en vernieuwende kracht van de kunstensector is hier verreweg het grootst.” Over de instellingen en initiatieven wordt verder gezegd dat er veel jonge varianten van zijn. Volgens de respondenten zijn er niet alleen veel jonge instellingen en initiatieven, maar ook veel (actieve) jonge makers in Groningen te vinden. Ondanks dat volgens de respondenten hier de meeste instellingen en meeste mogelijkheden in het Noorden zijn, wordt ook meerdere keren genoemd dat er de afgelopen jaren tentoonstellingsruimtes en atelierlocaties verdwenen zijn. Ook het gebrek aan galerieën wordt als een minpunt benoemd. Over de civiele ruimte wordt dus verschillend gedacht. Aan de ene kant wordt aangegeven dat deze het sterkst ontwikkeld is van alle drie de provincies. Aan de andere kant geeft een aantal respondenten aan dat het aantal expositiemogelijkheden en dus de civiele ruimte verkleind is in de afgelopen jaren.

Ruimte voor experiment is een belangrijk, vaak terugkomende factor voor Groningen. Volgens de respondenten is dit met name een kenmerkende factor voor de stad Groningen. Zo schreef één van de respondenten: “De stad Groningen is de enige plek in het Noorden waar sprake is van een actief en doorlopend aanbod op het gebied van vernieuwende hedendaagse kunst.” In de ommelanden zou er volgens de respondenten meer kunnen gebeuren. “Kunstklimaat wel erg geconcentreerd in de stad, buiten stadsmuren gebeurt (te) weinig.” De provincie wordt als minder dicht bezaaid gezien. De nadruk ligt daar meer op erfgoed dan op kunst, hoewel hier volgens één van de respondenten wel verandering in komt. Een ander benoemde educatie als mogelijke factor om hier verandering in te brengen:

Kunst is voor veel mensen in deze streek een ver van hun bed show, daar zou op educatief vlak veel winst te behalen zijn, hoe eerder hoe beter. Hups die klassen in de bus en op naar de steden kunst kijken, projecten aan verbinden. Het museum draait zijn programma in isolement af.

Over het Groninger Museum lopen de meningen uiteen. Aan de ene kant geven de respondenten aan dat het programma en het beleid van het museum hen niet aanspreekt. Het zou te veel naar het publiek toegeschreven zijn, zonder overkoepelende visie. Aan de andere kant wordt het GM juist gezien als aanzuigende factor, met verrassende exposities. Wat verder nog opvallend is, is dat over deze provincie als enige gezegd wordt dat de rol van de politiek stimulerend is. Hieruit zou kunnen worden opgemaakt dat de civiele ruimte redelijk ontwikkeld is. In de civiele ruimte komen onder andere kunst en politiek samen. Dit zou een reden kunnen zijn van de saamenhorigheid en de bereidheid elkaar te helpen en ondersteunen die door de respondenten opgemerkt wordt. Zoals een van hen zei: “Wel denk ik dat er een soort saamenhorigheid klinkt en er is veel ruimte voor het experiment.” Een ander omschreef Groningen als volgt: “Kleinschalig, veel betrokken kunstinstellingen die saamenwerken, persoonlijke benadering, veel ruimte voor experiment, soms ook connecties met landelijke mogelijkheden, sterk netwerk vanuit Frank Mohr/Minerva.” Het al eerder genoemde ontwikkelen en in standhouden van cross-overs in de stad en provincie geeft ook aan dat saamenwerking tussen verschillende instellingen en sectoren (goed) mogelijk is.

Samenvattend kan gezegd worden dat het beeld heerst dat de provincies zich als volgt van elkaar onderscheiden. Het kunstklimaat in Groningen wordt als het meest levendig gezien, daarna Friesland en Drenthe als minst levendig. Deze volgorde geldt ook voor de mate waarin er ruimte en aandacht is voor experiment. In het verlengde hiervan wordt over de kunst die in Drenthe gemaakt en getoond wordt over het algemeen als het meest conservatief omschreven in vergelijking met Friesland en Groningen. Voor alle provincies geldt dat de fysieke ruimte geprezen wordt, maar dit geldt het meeste voor Friesland.

Conclusie

Voor een goed ontwikkelde kunstsector in Noord-Nederland is dus een goed ontwikkelde artistieke biotoop van belang. Voor het ontwikkelen en onderhouden van een duurzame kunstpraktijk moet de biotoop goed in balans zijn. Alle vier ruimtes – de domestieke ruimte, de ruimte van de vakgenoten, de marktruimte en de civiele ruimte – zijn essentieel voor een goede loopbaan en een gezond kunstklimaat. Aangezien de ruimtes alle vier iets anders bieden, ze met elkaar verbonden zijn en regelmatig overlappen, is het belangrijk dat ze alle vier sterk zijn. De domestieke ruimte biedt individuele artistieke reflectie, plek om je terug te trekken aan de hectiek van de kunstwereld en je persoonlijk te ontwikkelen. Niet alleen voor de kunstenaar, maar ook voor de galeriehouder, curator, verzamelaar en kunstbeschouwer. In de ruimte van vakgenoten ontstaat de artistieke reflectie juist door in contact te komen met anderen. De interacties die hier plaatsvinden zijn nog niet altijd even toegankelijk voor het publiek, maar brengen kunstwerken én kunstprofessionals verder in hun ontwikkeling dankzij het aangaan en faciliteren van gesprekken en discussies met andere professionals. In de marktruimte hebben economische belangen de overhand, en is er de mogelijkheid om de artistieke en experimentele ontwikkelingen uit de domestieke ruimte en ruimte van de vakgenoten in een bredere sociale context te laten erkennen. In de civiele ruimte vinden kunstuitingen hun publieke legitimatie omdat ze hier in contact komen met publiek en de politiek. Zoals eerder aangegeven heerst het gevaar dat de artistieke dynamiek verloren gaat als één ruimte te veel gaat overheersen. Kunstwerken, kunstenaars en kunstprofessionals verplaatsen zich tussen de vier ruimtes. Zodra de verschillende ruimtes te veel op elkaar gaan lijken, is dit hopen naar ruimtes niet meer mogelijk en stagneert de ontwikkeling in de kunstsector. Op globale schaal overheerst vooral het marktdenken. In het Noorden is dit minder het geval. Zoals we gezien hebben is de marktruimte hier juist de minst ontwikkelde ruimte. We kunnen een kleine markt als voordeel zien. De markt is hier minder sturend, misschien is dit wel de reden dat er in de regio zoveel ruimte is om te experimenteren. Als de kunstenaar er klaar voor is om de markt op te zoeken, kan zij bewust de markt opzoeken in bijvoorbeeld de Randstad of het buitenland. De respondenten gaven aan dat de afstand tot andere delen van het land eenvoudig te overbruggen is en een groot deel van hen werkt al buiten de regio. Aan de andere kant gaf 54% van de respondenten aan dat het kunstklimaat in de drie noordelijke provincies beter tot bloei zou komen zodra er meer verkoopmogelijkheden in de regio te vinden zijn. Zij zien dus ook het belang van een biotoop die in balans is.

Eén van de opties om de artistieke biotoop meer in balans te brengen is het ontwikkelen van nieuwe organisatievormen, waar de Noordenaars een voorbeeld van zijn. Door hun hybride vorm kunnen ze inspelen waar dit nodig is. Zo zien we bijvoorbeeld dat in het Artist in Space project, ontwikkeld en uitgevoerd door de Noordenaars, ingespeeld wordt op de behoefte aan meer kennisuitwisseling die

we uit de enquête naar voren hebben zien komen. Zoals de VHDG Masterclasses waarin beginnende als gevorderde kunstenaars en professionals, die werkzaam zijn in de beeldende kunst en culturele sector deel kunnen nemen aan coaching trajecten en masterclasses of de studio gesprekken van CBK Kunstpunt Groningen (voorheen CBK Groningen) waarin landelijke werkende kunstenaars en curatoren uitgenodigd werden om het gesprek aan te gaan in het atelier van Groninger kunstenaars. Daarnaast valt dit onderzoek onder het Artist in Space-project. Door het faciliteren van dit onderzoek is duidelijk geworden waar de biotoop in Noord-Nederland het sterkst is én waar deze nog zou kunnen groeien. Op dit laatste kunnen de Noordenaars inspelen.

Zo is de domestieke ruimte goed ontwikkeld. Het leefklimaat wordt als prettig ervaren, en kunstenaars hebben over het algemeen voldoende ruimte om te experimenteren en zichzelf te ontwikkelen. Om de domestieke biotoop zo te houden is het van belang om wonen en werken betaalbaar en prettig te houden, de bestaande samenwerking in de sector goed te onderhouden en de mogelijkheid tot experimenteren verder uit te bouwen. Ook kunnen de Noordenaars inzetten op de al sterke kanten van deze ruimte, door het bewustzijn van wat er in de regio is te vergroten. Zo kan aan kunstenaars en kunstprofessionals bijvoorbeeld duidelijk gemaakt worden dat het niet nodig is om de regio te verlaten om elders opdrachten aan te nemen. Denk aan het tonen van *best practices*, van kunstenaars en professionals die in deze regio floreren.

De ruimte van vakgenoten is wat minder ver ontwikkeld dan de domestieke ruimte, hier liggen meer mogelijkheden voor verbetering. Er lijkt een gebrek te zijn aan mogelijkheden voor kunstenaars en bemiddelaars die van beginner willen doorstromen naar midcareer-professionals. Door bijvoorbeeld coachingsessies of andersoortige begeleiding aan al wat gevorderde kunstenaars te bieden, kunnen zij beter doorstromen en de biotoop daarmee ook weer verder ontwikkelen. Deze begeleiding zou plaats kunnen vinden bij ontmoetings- en debatplekken, waar vanuit de respondenten ook behoefte naar is. Daarnaast zouden broedplaatsen uitgebreid kunnen worden naar 'doorontwikkelingsplaatsen', zodat deze kunstenaars ook een plek kunnen vinden om zich te vestigen. In de ruimte van vakgenoten is het belangrijk om bewust te zijn van eventuele te grote inmenging van het sociale domein op de artistieke vrijheid, omdat, zoals we gezien hebben, ontwikkeling en experiment hiermee in de weg gezeten kan worden. De Noordenaars zouden hier aandacht voor kunnen blijven vragen en dit bewustzijn verder uit te bouwen. In de ruimte van vakgenoten is al sprake van een goede samenwerking tussen instellingen en kunstenaars in de sector. Aangezien dit van groot belang is, ligt hier een rol voor de Noordenaars om deze samenwerking te blijven ondersteunen. Waar nog potentieel ligt is in meer trans-regionale samenwerkingen. Het risico wordt door sommige respondenten onderkend dat kunstenaars wat in de regio kunnen blijven hangen, dat er te weinig uitwisseling en dus stimulering plaatsvindt met

collega's of publiek uit andere regio's. De respondenten geven dus eigenlijk aan dat een goed ontwikkelde ruimte van vakgenoten in het Noorden alleen niet genoeg is. Deze ruimte moet zich uitbreiden tot over de grenzen van de regio en van het land. De studio gesprekken van CBK Groningen zijn een goed voorbeeld van hoe de Noordenaars dit soort kennisuitwisseling met makers van uit het hele land kunnen faciliteren. Ook het verder uitbouwen van sociale mediakanalen en hierbij het bereik buiten de regio uitbreiden kan de ruimte van vakgenoten verder helpen ondersteunen.

Zoals net al besproken is de marktruimte in het Noorden onderontwikkeld. 85% van de respondenten van de enquête werkte dan ook wel eens buiten de regio. De respondenten vinden dat er te weinig presentatieplekken zijn. Net als te weinig opdrachten en te weinig mogelijkheden voor inkomen buiten gesubsidieerde projecten. De afzetmarkt is volgens hun te klein, er zijn te weinig mensen die werk kopen en er is te weinig (inter)nationale zichtbaarheid. De marktruimte in het Noorden kan ondersteund worden door kunstenaars te helpen de skills te ontwikkelen om aan opdrachten te komen, hun werk om te zetten in monetaire waarde en door het voorzetten van de gesprekken over het belang van fair practices en honoraria richtlijnen. Daarnaast is duidelijk geworden dat de noordelijke kunstmarkt voor de respondenten niet genoeg is, maar dat zij dit aanvullen met kunstmarkten elders. Hiervoor is het niet nodig om de regio te verlaten. De prettige leefomgeving hier hoeft niet te worden ingeruild, omdat hier wonen en werken te combineren valt met opdrachten elders. Verder ligt er nog een optie voor de Noordenaars om in vervolgonderzoek nagaan of de Noordelijke Cultuurlening een revolverend/ronddraaiend fonds is en wat de mogelijke voordelen van zo'n constructie zouden kunnen zijn voor de noordelijke kunstsector.

De civiele ruimte in Noord-Nederland is in principe voldoende ontwikkeld, maar ook hier liggen nog mogelijkheden voor verbetering. Met betrekking tot publiek kunnen de Noordenaars onderling informatie over bezoekers uitwisselen. Want door gezamenlijk informatie te verzamelen over hun afzonderlijke publieksgroepen, kunnen ze publiek dat al wél naar de ene instelling komt eventueel ook verleiden om naar de andere instellingen te komen. Verder is er behoefte aan meer plekken waar kunst die genres/disciplines overstijgt te kunnen tonen. Ook hier zouden de Noordenaars op in kunnen spelen, bijvoorbeeld door (zoals ook al gebeurt) faciliteiten uit te wisselen en daarmee op een relatief laagdrempelige wijze interdisciplinaire ruimtes inrichten. Sowieso is er vanuit de respondenten een roep naar meer presentatieplekken in het algemeen. Ook zou het mooi zijn als meer van deze plekken landelijk ondersteund kunnen worden. De rol van de media in de civiele ruimte in het Noorden is nog niet helemaal duidelijk. Hier zouden de Noordenaars kunnen bijdragen door in de toekomst vervolgonderzoek vorm te geven over media die de beeldende kunstsector in het Noorden bespreekt en daarnaast door zelf meer media-aandacht te genereren voor het beeldende kunstklimaat in de regio. De samenwerking tussen overheden en instellingen wordt over

het algemeen als overwegend positief ervaren en er is met name goed contact tussen de partijen. Dit contact wordt overwegend vruchtbaar ervaren. Deze samenwerking verder ondersteunen en verder ontwikkelen kan helpen de civiele ruimte uit te breiden. Er is namelijk wel behoefte aan een nog meer productieve samenwerkingsband tussen verschillende lagen overheden en kunstinstellingen. Daarnaast zouden de Noordenaars de handen ineen kunnen slaan bij het aanvragen van subsidies, wat voor kleine en middelgrote instellingen een enorme taak is. Ook worden dit soort instellingen onevenredig belast in de huidige structuren van subsidieaanvraag, dus zouden de Noordenaars kunnen lobbyen voor eenvoudigere aanvraagstructuren.

Door het bovenstaande uit te voeren wordt de artistieke biotoop in Noord-Nederland verder ontwikkeld en meer in balans gebracht. Dit zal er toe leiden dat de beeldende kunstsector in de regio levendiger en duurzamer wordt.

Bibliografie

Balk, Roelof. 2019/2020. "Ronddraaiend geld voor kunst en cultuur. Revolverende fondsen." In *Boekman* 31, no. 121 (winter 2019/2020): 14-17.

BKNL. 2019. *Een collectieve selfie 4 Beeldende kunst in cijfers*.

Boekmanstichting. 2018. "Participatie. 6 miljard uur cultuur." 14 december 2018.

<https://www.boekman.nl/regionale-cultuurindex/pijlers/participatie/> (geraadpleegd op 24 maart 2020).

Boer, Hans. 2010. *Conservatoren Buiten Dienst: Noord-Nederlandse Kunst Vanaf 1990 in Particuliere Collecties : Een Onderzoek Naar De Samenhang Tussen Particuliere Verzamelingen Moderne Kunst En Het Museale Beleid in Noord-Nederland*. Red. Tom van der Kooi m.m.v. Susan van den Berg. Heerenveen-Oranjewoud: Museum Belvédère.

Borghuis, Lineke. 2015. *De artistieke biotoop: voor een optimaal beeldend kunstbeleid*. Master scriptie, Rijksuniversiteit Groningen.

Brom, Rogier, Maartje Goedhart, Maxime van Haeren, Jan Jaap Knol, Bjorn Schrijen, Sabine Zwart. 2019. *De Staat van Cultuur 4*. Amsterdam: Boekmanstichting.

Brom, Rogier. 2019. "Beter begrip van de beroepspraktijk." In *De Staat van Cultuur*. Red. Rogier Brom, Maartje Goedhart, Maxime van Haeren, Jan Jaap Knol, Bjorn Schrijen, Sabine Zwart, 47-51.

Brom, Rogier. 2020. "Beeldende kunst. Beeldende kunst: weg van gebaande paden."

Boekmanstichting Kenniscentrum voor kunst, cultuur en beleid S.a.

<https://www.boekman.nl/cultuurindex/sectoren/beeldende-kunst/> (geraadpleegd op 26 maart 2020).

Gielen, Pascal. 2010. "Art Politics in a Globalizing World" In *The Murmuring of the Artistic Multitude: Global Art, Memory and Post-Fordism*. Red. Pascal Gielen. Amsterdam: Valiz, pag 191-205.

Gielen, Pascal. 2011. "Mapping Community Art." In *Community Art: The Politics of Trespassing*. Red. Paul de Bruyne en Pascal Gielen. Amsterdam: Valiz, 15-33.

Gielen, Pascal. 2013. "Artistic Praxis and the Neoliberalization of the Educational Space." *Journal of Aesthetic Education* 47 (1): 58-71.

Gielen, Pascal. 2015. "The Road to Sustainable Creativity: Mobile Autonomy Beyond Auto-Mobility." *Galáxia (São Paulo)* 30 (30): 6-19.

Kolsteeg, Johan en Van den Hoogen, Quirijn Lennart. 2018. *Ruimte. De noordelijke regio en het cultuurbeleid*. Groningen: Research Centre for Arts in Society.

Minkema, Marten; Kamer, Berry en De Goede, Anton. 2021. *Van Aanraakbaarheid Rijk*. Docs. Hilversum: NTR en VPRO. (<https://www.nporadio1.nl/podcasts/radiodoc/744439-4-van-aanraakbaarheid-rijk>)

Van Geijn, Lotte. 2020. "Het Grote Micro Art Initiatives Onderzoek + Enquête." *Metropolis M*. http://www.metropolism.com/nl/features/40189_grote_micro_art_initiatives Onderzoek (geraadpleegd op 26 maart 2020).

Van Haeren, Maxime. 2019a. "Van cultureel divers naar inclusief Cultuur van en voor iedereen." In *In De Staat van Cultuur*. Red. Rogier Brom, Maartje Goedhart, Maxime van Haeren, Jan Jaap Knol, Bjorn Schrijen, Sabine Zwart, 31-35.

Van Haeren, Maxime. 2019b. "Verslag 'Een plek voor makers in de stad' met Henk Vinken en Bart de Zwart". *Boekmanstichting Kenniscentrum voor kunst, cultuur en beleid*.

<https://www.boekman.nl/actualiteit/verslagen/verslag-een-plek-voor-makers-in-de-stad-met-henk-vinken-en-bart-de-zwart/> (geraadpleegd op 5 maart 2020).

We the North. 2018. *We the North Noordelijk regioprofiel*. Groningen: Drukkerij Tienkamp.

We the North. S.a.-a. *We the North' Kader voor Noordelijk programma Experimenteerregio 2017-2020*.

We the North. S.a.-b. *Verslag Symposium 'Kwaliteit in Context'*